

Odnos izbora i stila

(Marko Samardžija: *Piščev izbor*, Pergamena, Zagreb, 2003., 148 str.)

Ova je knjiga skup autorovih članaka nastalih kao rezultat njegova višegodišnjega zanimanja za lingvostilističke teme, posebice leksički izbor u pojedinim hrvatskih pisaca.

Knjiga se sastoji od četiri glavna poglavlja znakovitih naslova: *Piščev izbor*, *Šoljanov izbor*, *Pjesnički izbor* i *Auto-rov izbor*.

U uvodnome se dijelu autor dotiče naravi literarne komunikacije kojoj je jezik i medij i tkivo, problematizirajući pojam stila te odnos izbora i stila u književnome djelu. Zaključuje kako je svaka jezična postava oblikovana nekim stilom te nema stila bez jezika, isto kao što nema porabe jezika koja bi bila bez-stilska. Pritom napominje kako nije nužno da jezik bude upotrijebljen sa stvaralačkom umjetničkom nakanom da bi se govorilo o stilu.

U prvome poglavlju naslovljenom *Piščev izbor* autor analizira neke značajke jezika fra Filipa Lastrića u djelu *Od uzame*, A. M. Relkovića u *Slavonskim libaricama*, fra Petra Kneževića u *Gospinu plaču* te jezične značajke proze Ivana Perkovca i Ive Kozarčanina.

U kontekstu pisanja bosanskih franjevacu, a među njima napose F. Lastrića, autor se dotiče općenito uloge bosanskih franjevacu u standardizaciji hrvatskoga jezika štokavske osnovice. U Lastrića analizira fonološke, morfološke i leksičke značajke. Posebice se zadržava na posuđenicama i njihovu podrijetlu. Iako su prikazani otkloni od norma današnjega hrvat-

skoga standardnoga jezika, s obzirom na opseg djela (više od četiri stotine stranica), oni čine malen, ne želimo reći zanemariv, dio.

Jezične značajke djelâ Matije Antuna Relkovića vrlo su rano prepoznate kao važne u procesu oblikovanja hrvatskoga standardnoga jezika u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća. *Slavonske libarice s lipimi molitvicami i naukom krstjanskim nakitite* rano je njegovo opsegom veliko djelo, inače prijevod s francuskoga, u kojemu se već, kako kaže Samardžija, očitavaju značajke tzv. pisanja za narod, i to ne samo temom nego ponajprije samim jezikom. Uspoređivanjem toga Relkovićeve jezika s današnjim stanjem u hrvatskome standardnome jeziku mogu se uočiti otkloni koje bismo očekivali s obzirom na značajke jezika u onodobnih hrvatskih pisaca toga područja, ali i neke osobitosti koje su tipične za samoga Relkovića. Kada govorimo o leksemima u navedenome djelu, autor ih raščlanjuje u četiri skupine: značenjske zastarjelice kojima danas u hrvatskome jeziku pripisujemo drugo značenje od onoga u Relkovića, glagolske imenice tvorene sufiksom - (j)e koje mu ne označuju vršenje glagolske radnje nego imaju imeničko značenje, posuđenice te novotvorenice kojih je svega tri-četiri.

Autor dalje analizira *Gospin plač* fra Petra Kneževića u izdanju fra Ivana Velikanovića. To izdanje, naime, ima podosta odstupanja u odnosu na izvornik, a koja nastoji izdvojiti i objasniti. Velikanović je intervenirao u tekstu na nekoliko načina: izostavljanjem, skraćivanjem ili proširivanjem dijelova teksta, primjenom drukčije grafije slova koje sustavno uspoređuje (naime, *Plač* je prvi put otisnut ju-

žnom grafijom kojom su se služili franjevci na području redodržave Bosne Srebrene, a Velikanovićevo je izdanje otisnuto tzv. slavonskom grafijom), fonološkim promjenama, morfološkim te napose leksičkim promjenama, kojih je i najviše. Uzmu li se sve prerade u obzir, autor drži da djelo u cjelini nije izgubilo na svojoj izražajnosti, a da je čitateljima slavonskoga podneblja bilo kudikamo prihvatljivije i razumljivije.

U analizu pripovjedne proze Ivana Perkovca, političara, novinara i književnika, autor polazi ne samo iz umjetničkoga nego i praktičnoga razloga da se vidi kako je bilo s hrvatskim jezikom šezdesetih godina 19. stoljeća, u razdoblju između sutona Zagrebačke filološke škole i pojave novih pogleda na hrvatski jezik koji će dovesti do “vukovskoga prevrata”. Najveću pozornost pridaje leksičkim i morfološkim značajkama. Jedan broj riječi u Perkovca po svome značenju danas ne odgovara uporabnoj normi hrvatskoga jezika, bilo da su potpuno promijenile značenje, zastarjele ili su s današnjega gledišta tuđice, katkada dijalektizmi. Morfološka se analiza tiče ponajprije odnosa prema padežnim nastavcima u množini, tj. čuvanja starijega stanja ili prelazak na izjednačavanje nastavaka. Perkovac, kako je analizom potvrđeno, poštuje norme Zagrebačke filološke škole, dakle, čuvanje starijih padežnih nastavaka za dativ, lokativ i instrumental množine, a u genitivu množine uočljive su nedosljednosti, tj. uz starije mjestimice se javljaju i noviji oblici. Autoru se posebno čini zanimljivom valentnost glagola u Perkovca ondje gdje se ona razlikuje od današnjega stanja. Na kraju autor osuđuje pretjerana zahvaćanja u pišćev tekst (napose kada prelaze gra-

nice pravopisnih pitanja) koja je poduzeo Ivan Zahar u knjizi pripovjedaka pripremljenih za tisak.

U posljednjim se odlomcima ovoga dijela knjige (*Umjetnost riječi Ive Kozarčanina* i *Osnovne značajke Kozarčaninove prozne rečenice*) autor bavi jezikom navedenoga pisca. Polazeći od leksika, autor analizira dvije važne značajke: turcizme i njihovu ulogu u tekstu - jedni su opravdani stilskim razlozima (upućuju npr. na mjesto radnje), dok su drugi sasvim nepotrebni - i novotvorenice od kojih su najbrojnije pridjevske. U analizi pišćeve prozne rečenice autor detaljno i uz velik broj primjera iznosi postupke ponavljanja, nabranjanja i gomilanja istovrsnih ili različitih dijelova rečenice (imena, glagola, pridjeva, zamjenica, priloga) kao ključnih značajki njezina ustroja i pokušava obrazložiti razloge njihove česte pojavnosti.

U drugome dijelu knjige naslovljenom *Šoljanov izbor* autor se bavi jezičnim i stilskim osobitostima Šoljanove proze u romanima *Drugi ljudi na Mjesecu* i *Luka* te novelama iz zbirka *Specijalni izaslanici*, *Deset kratkih priča za moju generaciju*, *Obiteljska večera* i *druge priče*. Na primjeru prvoga romana iscrpno analizira slojevitost (napose leksičku i sintaktičku) proze u trapericama u maniri koje je i napisan. Izdvaja i opisuje obilježja razgovornoga jezika, frazeme, kolokvijalizme, različite posuđenice s obzirom na podrijetlo likova u romanu, žargonizme, novotvorenice, provincijalizme, *verba opscena* i dr. Posebno iscrpno autor analizira Šoljanov jezik na sintaktičkoj razini, odnos različitih elemenata unutar jedne rečenice te odnos dviju ili više rečenica, upotrebu citata i parafraza, jezičnih i stilskih eleme-

nata iz usmene književnosti. Autor objašnjenje velikomu broju i raznolikosti stilema pronalazi u ulozi pisca i fabuli djela. U poglavlju o funkcionalnosti Šoljanova leksičkoga izbora u romanu *Luka* autor predočava njegovu naglašenu sklonost prema regionalno obilježenim leksemima koja proizlazi iz smještaja radnje romana. Zatim pojedine regionalizme i dijalektizme analizira s obzirom na tekstovni izričaj u kojemu se pojavljuju, iz čega se može vidjeti kako su najbrojniji oni u upravnome i neupravnome govoru; u opisu ih je puno manje, a u pripovjedačevu je tekstu najviše riječ o leksemima etnografskoga značaja koji su rijetko zamjenjivi leksemima hrvatskoga standardnoga jezika. Uz regionalizme, autor izdvaja i druge supstandardne ili nestandardne oblike: kolokvijalizme, žargonizme (napose je zanimljiva opaska o suprotstavljanju generacija unutar žargona gdje često dolazi do poteškoća u komunikaciji među njima), vulgariзме i dr. Igre riječi, intertekstualnost, posebnosti Šoljanove sintagmatike još su neka od mjesta autorove pozornosti. U posljednjem dijelu ovdje predstavljenoga zanimanja za Šoljanov jezični izraz Samardžija se dotiče i njegovih novela, i to detaljnom raščlambom pridjevsko-imeničkih i imeničko-imeničkih veza u njima na osnovi semantičke povezivosti.

Treći dio knjige *Pjesnički izbor* najkraći je i sastoji se od samo jednoga poglavlja u kojemu autor obrađuje neke jezične osobitosti u poezije Drage Štambuka (*Razmicanje tanahnih riječi u poeziji Drage Štambuka*), izdvajajući njezina tri sloja. Prvi je upotreba čakavizama u pjesmama pisanim standardnim jezikom. Neki od tih leksema, kako objašnjava autor, pripadaju skupinama područno ogra-

ničena leksika, pa im i nema prave zamjene u standardu, no veći je broj dijalektizama za koje hrvatski standardni jezik ima odgovarajuću zamjenu. Zanimljivim smatra pojavu da kao rođeni čakavac Štambuk ne preza ni od kajkavskih leksema, dako u mnogo manjoj mjeri. Samardžija te pojave objašnjava pjesnikovim nastojanjem oko opće koineizacije hrvatskoga jezika. Drugi sloj čini Štambukova hrvatska leksička baština, odnosno zastarjelice, a treći čine intelektualizmi, među kojima kao najčešće izdvaja medicinske nazive i profesionalizme.

U posljednjem se dijelu knjige (*Autorov izbor*) autor odmiče od književnih proznih i pjesničkih tekstova te iz ponešto drukčije perspektive prilazi temi *izbora*. Ovdje je izbor ne na književnicima nego na jezikoslovcima. Iako bi se tematski tri kraća članka koje autor donosi na prvi pogled lakše svela pod filološki obrazac, obilježava ih stvarna *ne/mogućnost* jezičnoga izbora te time ostaju u domeni lingvostilistike. Prvi je autorov osvrt na razlike između rukopisne i objavljene inačice doktorske disertacije Ljudevita Jonkea (*“Dikcionar” (Karlovčanina) Adama Patačića*) u kojemu analizira moguće joj uzroke, a oni se tiču ne samo tehničkih i pravopisnih, nego i sadržajnih preinaka (izostavljen je dio koji govori o Patačićevu prinosu hrvatskoj kulturi i odnosu prema hrvatskomu jeziku). Objašnjenja pronalazi u vremenu pisanja disertacije (1944., NDH) i njezine objave (1949.). Autor, da bi se analiza lakše pratila, u *odatku* u cijelosti prenosi dva izostavljena poglavlja spomenute disertacije.

U drugome se poglavlju ovoga dijela knjige (*Između filologije i lingvostilistike*) autor osvrće na još jednu disertaciju. Riječ

je o disertaciji Vatroslava Kalenića *Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoae* (u rukopisu), koju promatra s obzirom na trenutak nastanka (šezdesete godine 20. st.) i nove spoznaje o hrvatskome jeziku i tijeku njegove standardizacije.

U trećemu poglavlju ovoga dijela, ujedno i posljednjem u knjizi, autor iznosi zapažanja o rukopisnome nedovršenu *Rječniku iločkoga govora* poznatoga našega leksikografa Julija Benešića. Podrobno analizira njegovu strukturu, napose se zadržava na odabiru leksema, načinu na koji je Benešić došao do njih i primjere kojima potkrepljuje njihovo značenje.

Na kraju bismo mogli reći kako je opravdana i dobrodošla sama zamisao da se tijekom vremena nastali radovi skupe na jednome mjestu. Premda je autor napomenuo da članke u načelu nije mijenjao, nego da ih donosi u obliku u kojemu su objavljeni ili izloženi, možda ne bi bila loša ideja da je za potrebe cjelovite objave ujednačio one dijelove koji se izravno temom vežu jedan na drugi (u Šoljana npr.) kako bi se izbjeglo poneko ponavljanje već rečenoga.

Svakako ističemo da autor vrlo sustavno i nadasve znanstveno i metodološki utemeljeno analizira pojedine jezične značajke odabranih pisaca. Vrijednost analizi svakako daje velik broj izdvojenih primjera, iz čega se vidi da je autor proučavanju pristupio s velikom pozornošću i sustavnošću. Držimo da je vrijedno spomena i autorovo poznavanje ne samo lingvističkih teorija nekada i danas nego i nekih osobitosti hrvatske književnosti te glavnih književnih teorija (napose u analizi Kozarčaninova i Šoljanova opusa).

Tomislava Bošnjak

Velika gramatika gradišćansko-hrvatskoga jezika

(*Gramatika gradišćansko-hrvatskoga jezika*, Znanstveni institut Gradišćanskih Hrvatov, Željezno 2003, 701 str.)

Pojava gramatike važan je događaj za svaki jezik (i narod koji njime govori). Znajući da je ona, a uz nju i rječnik i pravopis, temeljno djelo u standardizaciji, njezino je javljanje utoliko važnije upravo za one jezike koji nemaju dugu gramatičku tradiciju i koji tek kodificiraju svoju jezičnu normu.

Prošle je godine u izdanju *Znanstvenog instituta Gradišćanskih Hrvatov* (ZIGH) izašlo jedno od temeljnih djela za gradišćansko-hrvatski jezik – «Gramatika gradišćansko-hrvatskoga jezika». Izradili su je Nikola Benčić, Agnjacka Csenar-Schuster, Zorka Kinda-Berlaković, Jelka Koschat, Ludvig Kuzmić, Mijo Lončarić, Gerhard Neweklowsky, Ivan Rotter, Ivo Sučić, Joško Vlašić, Sanja Vulić i Marija Znika. Poznavajući društvene i povijesne okolnosti života gradišćanskih Hrvata* i s njima povezanu jezičnu problematiku, objavljivanje ove gramatike prvorazredan je trenutak za te pripadnike hrvatskoga naroda koji već stoljećima žive odijeljeni od matične zemlje, kao malen otok okružen drugim narodima i jezicima. No, njezino veliko značenje za same gradišćanske Hrvate ne smije zasjeniti njezinu vri-

* U prikazu se koristim rješenjem za pisanje velikih i malih slova koje je u skladu s pravopisnom normom hrvatskoga jezika (gradišćanski Hrvati) premda je u «Gramatici» primijenjeno rješenje uobičajeno u Gradišću (Gradišćanski Hrvati).

jednost i zanimljivost za javnost u Hrvatskoj – prvenstveno za kroatistiku i slavistiku, ali i za širu javnost. Da bi se obuhvatila važnost njezine pojave, potrebno je poznavati povijesna kretanja i društvene okolnosti kojih je ona rezultat.

Poznato je da su se Hrvati naseljavali na prostor Gradišća i okolnih krajeva (područje Austrije, Mađarske, Slovačke i Moravske) u toku 16. i dijelom 17. stoljeća, i to iz više hrvatskih krajeva koji su jezično bili nejedinstveni. Otišavši iz svoje domovine, našli su se u okruženju drugih naroda, kao cjelina pripadnici jednog jezika, ali različitih njegovih narječja i dijalekata. Bili su to ponajviše čakavci, ali i štokavci, a malim dijelom i kajkavci. Razdvajanjem od matičnog naroda postali su odijeljeni i od njegovih jezičnih tokova, od jezične standardizacije u Hrvatskoj idućih stoljeća i zato prinuđeni sami rješavati vlastita jezična pitanja, oslanjajući se pritom nerijetko na djela nastala u domovini. Zbog takvih okolnosti jezična je problematika za gradišćanske Hrvate bila uvijek vrlo važna, a različiti su ih pogledi na njezino rješavanje ponekad iznutra dijelili i svrstavali u suprotstavljene tabore. Svojevrsan je zajednički književni jezik na čakavskoj osnovici za temeljne narodne potrebe Hrvata u Gradišću nastao već u 18. stoljeću. No, problem jezika u sljedećim razdobljima otvarao je nova pitanja: preuzeti jezičnu normu razvijenu u Hrvatskoj – i time odmah steći normativne priručnike i otvoriti pristup književnoj baštini, ali tako prihvatiti i jezik koji svima ponekad nije bez napora razumljiv – ili kodificirati kroz stoljeća polako izgrađivan zaseban gradišćanskohrvatski jezik, što znači preuzeti obavezu da se dogovori i stvori vlastita jezična norma i priručnici za njezinu kodifikaciju. Osim ovih

dviju, treća je mogućnost – koja se u uvjetima jezičnih otoka poput gradišćanskohrvatskoga uvijek nameće – napustiti svoj i prihvatiti okolni, većinski jezik.

Potreba rješavanja problema jezika osobito je porasla u 20. stoljeću kada je, nakon dosta previranja, 70-ih godina konačno odlučeno da se za potrebe javne komunikacije gradišćanskih Hrvata na osnovi njihovih dijalektnih razlika standardizira gradišćanskohrvatski književni jezik, zaseban i načelno neovisan o hrvatskom standardnom jeziku u domovini. Kao rezultat tog dogovora nastao je nedugo zatim i gradišćanskohrvatski rječnik (u dva sveska – «Nimško-gradišćanskohrvatskohrvatski rječnik» 1982. i «Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik» 1991. godine) – kapitalno djelo za gradišćanske Hrvate. To nije dijalektološki rječnik nekoga gradišćanskog organskog govora, već rječnik književnog jezika koji bi ujedno trebao određivati i gradišćanskohrvatsku jezičnu normu.

No, kako rječnik sam rješava tek neka (uglavnom leksička) jezična pitanja i kako se zna da je za jezičnu standardizaciju nužno postojanje i gramatike (a i pravopisa), osobito nakon godine 1987. kad je gradišćanskohrvatski postao drugi službeni jezik u Gradišću, u ZIGH-u se pristupilo izradi velike gramatike. Bilo je predviđeno da se ona izradi odmah nakon rječnika, ali rad na njoj je otpočeo tek nekoliko godina kasnije. Tako je, kao rezultat velikog truda svojih autora, nakon dvogodišnjeg rada nastala «Gramatika gradišćanskohrvatskoga jezika». Pod vodstvom mr. Ive Sučića sastavljali su je jezikoslovci iz Gradišća, Beča i Zagreba, a potpora za njezinu izradu dobivena je i od europskih i austrijskih institucija. Jedan od pre-

poručitelja da se odobri takva potpora bio je i znanstveni savjetnik *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* (IHJJ) dr. Mijo Lončarić. Ona nije prva gradišćanskohrvatska gramatika uopće, ali je najopširnija, prva moderno koncipirana i znanstveno utemeljena i stoga važno djelo za budućnost tog jezika.

Nastala je na temelju gradišćanskohrvatske pisane tradicije – najvećim dijelom one stvorene u zadnjih stotinu godina, a za potrebe nekih njezinih dijelova i starije. Gramatika je dokumentirana – oprijemljena je potvrdama (djelomično prilagođenim i međusobno ujednačenim) iz književnih i novinskih tekstova, a rješenja se podudaraju s onima u rječniku. Konceptiju za ispis građe za potrebe izrade gramatike napravili su dr. Marija Znika i dr. Mijo Lončarić iz IHJJ-a.

Koje su glavne osobine gradišćansko-hrvatskoga književnog jezika, koje opisuje, ali i normira, ova gramatika? Jezik je to izgrađen na čakavskoj ikavsko-ekavskoj osnovici sjevernoga i srednjeg Gradišća. Tom tipu pripada većina tamošnjih hrvatskih govora, a ni ostalima nije stran. On se, naravno, ne podudara ni s jednim organskim čakavskim govorom u Hrvatskoj. S druge strane, gradišćanskohrvatski književni jezik odlikuje i umjerena težnja za približavanjem hrvatskom standardnom jeziku, prvenstveno na području leksika, kao most prema matičnoj domovini. Stoga se u gramatičkom opisu ponekad, u bilješkama, donosi usporedba sa stanjem u suvremenom hrvatskom standardu.

Za razliku od rječnika koji, zbog želje da se ne preferira niti jedan od akcentnatski različitih gradišćanskohrvatskih organskih govora, nije odredio akcentuaciju, gramatika normira i nju. Pri tome su se

tražili najrašireniji oblici, a to su opet oni sjevernoga i srednjeg Gradišća. Način bilježenja naglasaka dijelom odudara od hrvatske tradicije – upotrijebljeni su znakovi ` za jedini kratki, ´ za dugouzlazni i ^ za dugosilazni akcent te ˘ za nenaglašenu dužinu.

Oslonac, podloga pri izradi ove gramatike u njezinoj strukturi i rješenjima bila je «Hrvatska gramatika» *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* (tada *Zavod za hrvatski jezik HFI-ja*). Od njezine su koncepcije napravljena tek manja odstupanja. Tako je u gradišćanskohrvatskoj gramatici dodano kraće poglavlje kojega u «Hrvatskoj gramatici» nema – «Kvantitativna fonetika i fonologija» – gdje se donose statistički podaci o frekventnosti pojedinih fonema i o duljini riječi. Ostali su dijelovi, osim prvoga i zadnjeg, uobičajene razine gramatičkog opisa.

U prvom dijelu – «Razvitak gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika» – prikazuju se jezična zbivanja kod Hrvata od dolaska u Gradišće do danas. Tako je gotovo petostoljetna povijest pisanog jezika gradišćanskih Hrvata podijeljena na pet razdoblja: I. 16. i 17. stoljeće – počeci i protestantski pokušaji, II. 18. - sredina 19. stoljeća – crkvena književnost prema kajkavskim uzorima, III. 2. polovica 19. stoljeća do kraja 1. svjetskog rata – prilagođavanje Gajevim reformama te zagrebačkoj i riječkoj filološkoj školi, IV. g. 1919. -1945. – vraćanje vlastitim temeljima i V. od 1947. do danas – novi pokušaj preuzimanja hrvatskog standarda i sustavno njegovanje vlastite tradicije. Sva-ko od spomenutih razdoblja okarakterizirano je osnovnim jezičnim kretanjima i izvanjezičnim okolnostima koje su ih uvjetovale.

Slijede dijelovi «Fonetika i fonologija», «Morfonologija», već spomenuta «Kvantitativna fonetika i fonologija», «Morfolologija». U tim su poglavljima primjeri akcentuirani. Za neke su riječi navedene i akcenatske dublete koje odražavaju naglasnu različitost gradišćanskohrvatskih organskih govora. Vrijedno je da su, kao i u predlošku, u «Morfolologiji» za svaku vrstu riječi navedeni i naglasni tipovi, što je važno jer je u akcenatskoj problematici bilo najmanje usklađenosti. I u «Sintaksi» i «Redu riči» uglavnom se slijedi «Hrvatska gramatika». Rečenice kojima su oprimjerena gramatička rješenja u tim poglavljima donose podatak o izvoru.

Uočljivije odstupanje od ogledne gramatike ostvareno je u dijelu «Tvorba riči». Tu je, naime, u analizi primijenjen formalni pristup, prema sufixima i prefiksima, a ne semantički, prema njihovim značenjima.

Posljednji dio – «Povijesne jezične promjene» – prikazuje razvoj hrvatskoga jezika od praslavenskoga doba, razvoj gradišćanskohrvatskoga jezika nakon doseljenja u Gradišće te sudbinu pojedinih praslavenskih glasova i oblika u gradišćanskohrvatskom prema stanju u matičnim hrvatskim narječjima. Konstatira se kako su gradišćanskohrvatska štokavska i vlaška skupina očuvale stari zapadnoštokavski hrvatski dijalekt. Kratko se navodi i kako se *e* u ikavsko-ekavskom refleksu *jata* u mnogim govorima diftongira u *ie*, što se u pismu kodificiralo kao *je* i *ije* i tako u pisanim tekstovima rezultiralo ikavsko-jekavsko/ijekavskim refleksom kakav je primijenjen u gramatici i, već ranije, u rječniku.

«Gramatika» donosi gramatički opis gradišćanskohrvatskoga književnog jezika propisujući ujedno i njegovu normu i

tako čineći važan korak u njegovoj standardizaciji. Pisana je jezikom koji opisuje i koji i na taj način – opisujući, a ne samo bivajući opisan – pokazuje da je spreman za služenje civilizacijskoj nadgradnji. Gramatička je terminologija većinom preuzeta iz hrvatske tradicije (npr. *samoglasnik*, *suglasnik*, *jednačenje*, *alternanta*, *padež* itd.), tek su za neke pojmove preferirani internacionalni termini pred onima domaćeg postanja iz «Hrvatske gramatike» (npr. *struktura* a ne *ustrojstvo*, *opozicija* a ne *opreka*, *klasifikacija* a ne *dioba* i sl.).

Na kraju, osim za gradišćanske Hrvate kojima ova gramatika kodificira instrument za javnu, službenu komunikaciju, ovo je djelo zanimljivo i korisno svakome tko se bavi standardološkom i kroatističkom problematikom – prvenstveno zbog činjenice što se tu opisuje jedna grana hrvatskog jezika koja je zbog petostoljetne odvojenosti pošla vlastitim standardizacijskim putem i što su govornici ova književnog jezika – kojem je osnova čakavsko narječje – pripadnici svih triju hrvatskih narječja (kao što su to i u domovini gdje je standardni jezik baziran na drugoj, novoštokavskoj osnovici). Djelo će biti vrijedno i za hrvatsku dijalektologiju jer bi moglo pripomoći pri izradi sinkronijskog opisa čakavskih organskih govora, osobito za manje obrađena područja, npr. sintaksu. Ipak, pojava ove gramatike najveći je dobitak za gradišćanske Hrvate. Oni su u njoj dobili sredstvo za stabilizaciju i očuvanje vlastitoga književnog jezika, a za proces njegove još čvršće standardizacije bilo bi dobro kad bi se izdavanjem pravopisa kodificirala i njegova pravopisna norma.

Anita Celinić

Obogaćivanje istarskoga jezičnog mozaika

(Goran Filipi: *Istrorumunjski lingvistički atlas*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 2002., 785 str.; *Kazala*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula, 2004., 318 str.)

Istra je u sklopu jezičnih proučavanja, ponajprije dijalektoloških i onomastičkih, jedno od govorno najraznovrsnijih i najmozaičnijih područja. Na raznolikost su istarskih idioma utjecale i stoljetne migracije stanovnika, najmasovnije i najfrekventnije za turskih osvajanja hrvatskih krajeva. Od 6. stoljeća, kada se Hrvati naseljavaju u Istri, preko zbog prodora Turaka turbulentnoga 16. stoljeća do danas, ta se jezična slika Istre mijenjala. Stoljećima su se na tom području prožimali čakavski, štokavski, slovenski, furlanski, istriotski, mletački i rumunjski jezični elementi.

Među prvim dijalektološkim podjelama govora u Istri (M. Maček 1929.) čakavski su govori žminjsko-pazinski, labinski, boljunski, čepički, čički i liburnijski. Slovenskim se istarskim govorima smatraju dekanski i pomjanski, štokavskima vodnjanski, perojski i čički između Trstenika i Jelovica, čakavsko-štokavskima motovunski, kaštelirski i bujski, a čakavsko-slovenskima buzetski i čički između Bresta i Lanišća. Od šest dijalekata čakavskoga narječja (prema novijoj klasifikaciji, D. Brozović 1988.), u Istri je zastupljeno ovih pet: buzetski ili gornjomiranski dijalekt, jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski, sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt, srednjočakavski ili ikavsko-ekavski dijalekt, i južnočakavski ili ikavskočakavski dijalekt. Istrorumunj-

ski se govori među istarskim Rumunjima, vlaškim stočarima, koji su se vjerojatno potkraj 15. i početkom 16. stoljeća doselili u Istru iz unutrašnjosti Dalmacije, s područja štokavsko-ikavskih Hrvata oko Dinare i južnoga Velebita.

Među četirima povijesnim rumunjskim dijalektima današnji je istrorumunjski po broju govornika najmanji (svega njih dvjestotinjak iako ih je 60-ih godina 20. stoljeća bilo oko 1500); njime se govori samo u desetak istarskih sela i zaselaka. Obličnije ih stanovništvo naziva Vlasima ili Čiribircima. Oni pak sami sebe i svoj idiom određuju prema mjestu življenja, npr. *žejanski*, *novošanski*, *brijanski*.

U *Istrorumunjskome lingvističkom atlasu* istrorumunjski su govori razgraničeni na sjeverne, danas zastupljene samo u selu Žejane, i južne, tj. na one u selima Čepičkoga polja. U *Atlasu* je uvršteno jedanaest istrorumunjskih punktova: Žejane, Šušnjevića, Nova Vas, Jasenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli i Kostrčan. Uz njih je autor uvrstio i dva čakavska govora mjesta Brgud i Čepić te govor rumunjske enklave u Rudnoj Glavi kod Majdanpeka u Srbiji. Obrada je dvaju čakavskih govora u *Atlasu* važna ponajprije radi usporedbe čakavskoga i istrorumunjskoga leksika, tj. “smjjerova posuđivanja pojedinih riječi”, a Rudna je Glava uvrštena radi usporedbe istrorumunjskoga leksika s leksikom jedne druge rumunjske zajednice.

Građa je *Atlasu* šest godina prikupljivana metodom ispitivanja i tonskoga snimanja govornika, na temelju trojezičnoga upitnika s 1898 pitanja (na hrvatskom, rumunjskom i talijanskom jeziku). Temelj su upitnika objavljeni (ili djelomice objavljeni) jezični atlas romanskih i slaven-

skih govora. Pitanja su podijeljena na 14 značenjskih polja: *Vremenske prilike, Geomorfologija, Običaji i institucije, Tijelo i osjetila, Opažaji i utisci, Vrijeme i kalendar, Život, brak i obitelj, Dom i posjed, Odjeća i pribor, Hrana i piće, Životinje (Sisavci, gmazovi, vodozemci, Ptice, Kukci), Poljodjelstvo (Radovi i oruđa, Vinogradarstvo, Uzgoj životinja, Pčelarstvo, Maslinarstvo, Voćarstvo, Uzgoj povrća), Samoniklo bilje (Stabla i grmlje, Raslinje) i Gljive*. U *Istrorumunjskome lingvističkom atlasu* oblici su za sve idiome pisani istom grafijom, hrvatskom latinicom dopunjenom s 15 znakova za glasove koji se ne bilježe u hrvatskome književnom jeziku. Iz opsežne je leksičke građe moguće iščitati višestoljetna prožimanja čakavskih i istrorumunjskih idioma. U istrorumunjskome, primjerice, nema turcizama, osim onih preuzetih iz čakavskoga, npr. *žep* ‘džep’; red se riječi izjednačio s čakavskim, srednji je gramatički rod slavenskoga tipa (tvori se pomoću morfema *-o* koji potiskuje srednji rod – dvorod rumunjskoga tipa), razlikuje se glagolski vid, čime je istrorumunjski postao jedini romanski idiom što razlikuje svršene, trajne i učestale glagole tvorene pomoću čakavskih morfema. Stari se pak leksik poklapa u svim rumunjskim dijalektima, uz izjednačavanje oblika za dativ i genitiv i postponiranje određenoga člana koji nikada ne nosi naglasak. U usporedbi samih istrorumunjskih govora, sjevernih i južnih, opaža se da žejanski govor starom dvopadežnom deklinacijom više čuva starije jezično stanje od južnih govora u kojima je pak konzervativnost očuvana imperfektom i dvorodom.

Posebnost je istrorumunjskih govora među istarskima neupitna, baš kao i či-

njenica kojom se uvijek iznova potvrđuje koliko je vrijedno bilježiti govore što nestaju zajedno sa svojim govornicima. *Atlas* je rezultat dugogodišnjega istraživanja tih govora, ali i života i običaja njihovih govornika; leksičko bogatstvo u njemu pridonosi rječničkom slaganju mozaika na cjelokupnu prostoru istrorumunjskih idioma.

Kazala su izdana kao zasebna knjiga koja u poglavlju *Kratice* donosi popis i objašnjenje znakova i kratica rabljenih u *Istrorumunjskome lingvističkom atlasu*, zatim ispravke i dopune za pojedina pitanja u sklopu rumunjskoga teksta u dijelu *Errata corrige, Kazalo prikupljenih oblika, Kazalo pojmova iz upitnika i Kazalo znanstvenih naziva*. Svi su oblici, pojmovi i znanstveni nazivi u kazalima dani abecednim redoslijedom.

Irena Drpić

Prva sustavna obradba hrvatske povijesne fitonimije

Nada Vajs: *Hrvatska povijesna fitonimija*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2003., 548 str.

Knjiga Nade Vajs, barem koliko je nama poznato, prvi je sustavni i visoko profesionalni pokušaj u hrvatskome jezikoslovlju da se unese reda u fitonimiju sadržanu u našim starijim rječnicima (rukopisnim ili tiskanim), terminologiju koja

je do sada bila zapostavljana, ostavljena da miruje nesređena i neobrađena među sljubljenim stranicama spomenutih knjiga, a to dakako zbog same težine predmeta i opsega posla koji on iziskuje i koji traži vrhunske stručnjake za više od jednoga područja, štoviše stručnjake koji ne vladaju samo jednom znanošću. Nazivi su biljaka naime običnome puku manje-više nepoznati; ljudi sve ono što je malo i nekorisno nazivaju uglavnom travom, veće biljke su im grmovi i stabla (poznaju eventualno pokoju vrstu kao npr. hrast ili bukvu, u ovisnosti o tomu što u njihovu kraju postoji i korisno im je za ogrjev i sl.), kod gljiva im je bitno jesu li jestive ili otrovne, a manje-više jednoznačno imenuju samo ono što se jede ili čime se može liječiti pokoja zdravstvena teškoća, no i ti se nazivi brkaju unutar iste jezične zajednice, a od mjesta do mjesta ima velikih razlika kako u formi tako i u sadržaju (npr. termini tipa *zelje* negdje stoje za blitvu, drugdje za kupus i sl.). Autorica je do sada objavila i cijeli niz članaka s temom fitonimije, tako da je ova knjiga zapravo kruna njezinih višegodišnjih priprema, istraživanja i napora.

U djelu pred nama N. Vajs daje pregled stanja i postanja hrvatske povijesne fitonimije do konca XVIII. stoljeća. Kao ishodište uzela je građu iz rukopisnoga rječnika *Lexicon Latino-Illyricum* Pavla Rittera Vitezovića s početka XVIII. st. koju drži izuzetno reprezentativnom, tako da je po njoj bila u stanju razraditi botaničku podjelu vrsta, koja, kao i u drugim sličnim terminologijama (npr. ornitonimija, entomonimija, mikonimija itd.), nije u skladu s biološkim klasifikacijama – ljudi referente imenuju prema izgledu, korisnosti i vlastitim metaforama danoga vremenskoga ra-

zoblja u kojima se jasno ocrtava kultura, način života i stremljenja stanovite jezične zajednice koja imenuje. Vitezovićevu fitonimijsku građu N. Vajs dosljedno uspoređuje s građom iz naših starijih leksikografskih repertoara, od najstarijega sustavno bilježenoga botaničkoga kodeksa *Liber de simplicibus* talijanskoga botaničara Nicole Roccabonelle (u njem nalazimo i oko 1450 hrvatskih potvrda), preko rječnika Fausta Vrančića, Bartola Kašića, Jakova Mikalje, Ivana Tanzlinghera Zanottija, Ardelija Della Belle, Jurja Habelića, Ivana Belostenca, Andrije Jambrešića, Adama Patačića, Đure Matijaševića i Josipa Jurina, pa sve do rječnika Dragutina Parčića iz 1901. koji je uvršten zbog fitonimijskih potvrda s otoka Krka a i šire. Pokrivena je dakle i kontinentalna i uzmorska Hrvatska (od sjeverozapada do juga).

U uvodnome dijelu nalazimo opća razmatranja o fitonimiji, onomasiologiji, semasiologiji i sl.; posebno ističemo poglavlje o odnosu pučkoga leksika i znanstvene taksonomije, koje je za razumijevanje autoričine metode u ovom djelu izuzetno bitno. N. Vajs naime promatra referente s motrišta pučkoga imenovatelja, a ne biologa, tj. prvoga stavlja ispred drugoga, što je, prema našem mišljenju, za ovakav tip rada jedino primjereno jer se samo na taj način može osvijetliti svu problematiku postanja pojedinih naziva, pa su sva silna „brkanja” nazivlja i bogata hiperonimija promatrani na ovaj način i te kako logični i očekivani. Na preostalim stranicama uvoda bavi se Vitezovićem i drugim autorima iz kojih je pocrpla korpus – imamo kronološki niz članaka enciklopedijskoga tipa na jednome mjestu s podatcima koji će i te kako koristiti i jezikoslovnoj i široj kulturnoj javnosti.

Središnji je dio knjige obradba pocrpljena korpusa. Na 330 stranica autorica je rasporedila građu u osam skupina: drveće i grmlje; drveće jestivih plodova; samoniklo ljekovito bilje; korovno bilje; začinsko i jestivo bilje; cvijeće; ratarske kulture; žitarice; industrijsko bilje; gljive. Unutar pojedinih potpoglavlja raspravlja se o samim fitonimima. Autorica je sebi kao glavni cilj postavila identifikaciju pojedinih referenata, tj. pojedinim oblicima pridodati nedvojbeno značenje, polazeći od latinskih naziva koje identificira u djelima klasičnih i srednjovjekovnih pisaca, a iz kojih su naši stariji leksikografi crpili građu za svoje rječnike, a zatim se Vitezovićeve fitonimije uspoređuje s potvrđama iz trinaest rječnika koje smo već spomenuli i raščlambom na semove pokušava se utvrditi podrijetlo, odnosno postanje naziva, držeći se svih suvremenih spoznaja i postulata o referentu i njegovim odnosima i suodnosima unutar semantičkih polja koja se zrcale u umovima obična puka, imenovatelja. Metoda je provjerena i pouzdana, u ovoj knjizi besprijekorno primijenjena i prilagođena tipu građe. Povlačeći usporednice s drugim europskim fitonimijama autorica zaključuje da se denominacijski tipovi znatno podudaraju. Svjedočimo tome i u drugim terminologijama (za ptice, za ribe, za kukce i sl.), što je zapravo logično jer ljudski um vidi, čuje i osjeća isto i djeluje (tj. obrađuje podatke do kojih dolazi osjetilima) na isti način i u našem i u, recimo, arapskome svijetu, pa ako na primjer prevedemo naziv za juričicu (*Acanthis cannabina*) u većini ćemo jezika imati isti rezultat: „koji jede konoplju”. Zanimljivo je da ova tvrdnja vrijedi i za metaforičke nazive, pa i na temelju ove građe možemo zaključiti da smo u

potpunosti uvjetovani ustrojstvom uma, a ne jezikom kako se često misli (B. L. Worf npr.). Obradbi podataka autorica pristupa multidisciplinarno: dokazuje da, osim jezičnim disciplinama (etimologija, leksikologija, leksikografija, semantika, povijest jezika), suvereno vlada i biološkim disciplinama koje su joj potrebne za predmet kojim se bavi.

Zatim slijedi zaključno poglavlje u kojem N. Vajs pokušava jezično strukturirati biljno nazivlje s više gledišta. Uz popis kratica i literature na kraju knjige nalazimo i izuzetno korisna kazala: kazalo hrvatskih fitonima, kazalo predlineovskih latinskih naziva i kazalo botaničkih sustavnih naziva. Nije potrebno isticati da su bez ovakvih kazala djela poput ovoga gotovo neupotrebljiva. I na samome kraju, pronaći ćemo i sažetak na čak četiri jezika (hrvatskom, engleskom, francuskom i talijanskom).

Knjiga Nade Vajs trebala bi postati polazištem za svaku ozbiljniju analizu suvremenoga biljnoga nazivlja u svim našim dijalektima ako uspije potaknuti istraživanje fitonimije prije svega među mlađim znanstvenicima kojima bi ta knjiga uvelike olakšala budući posao. Autorica je u njoj zapravo postavila temelje za klasificiranje fitonima polazeći od pučkoga poimanja jedne zatvorene stvarnosti, zatvorenoga popisa u kojemu se skriva čitav niz detalja koje valja otkriti i otkrivati a koji se tiču i razvoja unutrašnjih jezičnih mehanizama djelovanja hrvatskoga jezičnoga sustava, a mi bismo dodali i ne samo hrvatskoga.

I na koncu, završimo ovaj skromni prikaz nadom da će ovo izuzetno vrijedno, sa stanovišta suvremenog jezikoslovlja, besprijekorno napisano leksikološko, le-

ksikografsko i etimologijsko djelo nave-
sti mnoge studente da iz ovoga područja
biraju teme za doktorate i svoja buduća
istraživanja postave i na dijakronijsku ra-
zinu što je danas u lingvistici, ne samo u
nas, na žalost dosta rijedak slučaj.

Goran Filipi

Rječnik internetskih pojmova

Erin Jansen: *NetLingo The Internet
Dictionary*, NetLingo Inc., 2002., 528 str.

U moru različitih rječnika internet-
skih, računalnih i tehničkih pojmova, koji
se uglavnom pojavljuju na webu, na poli-
cama knjižara još se uvijek mogu pronaći
vrlo dobra papirna izdanja, čemu svjedo-
či i nedavno objavljeni rječnik američke
autorice Erin Jansen, inače poznate sa-
vjetnice za internetsko poslovanje. Riječ
je o veoma hvaljenom izdanju, koje sadr-
žava više od tri tisuće pojmova (250 poj-
mova iz internetskoga žargona, 550 poj-
mova i izraza iz mrežnoga poslovnoga
svijeta, 500 izraza iz kibernoga, stotine
tehničkih i računalnih pojmova, više od
1200 kratica koje se upotrebljavaju u pri-
čaonicama, preko 300 različitih emotiva i
dr.), na petstotinjak stranica. Sam je rje-
čnički dio podijeljen u tri cjeline, od ko-
jih je prva posvećena simbolima i brojkama
(primjerice simbolu @, uz koji osim
definicije stoje i njegovi nazivi u različi-
tim jezicima). Druga i ujedno najveća cje-
lina sadržava abecedno poredane natukni-

ce i njihova objašnjenja, a u trećoj se nala-
ze profili internetskih tvrtka.

Ugodno je iznenađenje izvrsno osmi-
šljen dodatak, sastavljen od popisa krati-
ca i korisnih izraza, emotikona, kodnih
oznaka za pojedine zemlje (uključujući i
Hrvatsku), datotečnih proširaka te crteža
napravljenih od slovo-brojčanih znako-
va, poznatijih pod nazivom ASCII-umje-
tnost. Takav je dodatak koristan posebice
novim internetskim korisnicima, koji se
uz pomoć tako koncipiranoga podsjetnika
mogu mnogo brže i jednostavnije uključiti
u komunikacijske segmente interneta (pri-
čaonice, raspravišta i novinske skupine) i
u internetsko poslovanje.

Kazalo je natuknica vrlo pregledno
podijeljeno po kategorijama: internetski
žargon koji bi svaki korisnik trebao po-
znati; nazivi i izrazi iz mrežnoga po-
slovnoga svijeta; tzv. *cyberslang*, odno-
sno žargon kiberprostora; tehnički i raču-
nalni nazivi; pogonski programi i pomo-
ćne aplikacije; tehnologije i standardi koji
su vezani uz programiranje; organizacije
i poduzeća te značajnije tvrtke i osobe iz
svijeta interneta.

Iako su definicije vrlo jasne i precizne,
može se naići i na pokoju nepotpunu ili
nejasnu formulaciju. Uzmimo za primjer
definiciju pojma *anonymous FTP* ('ano-
nimni FTP'). Premda je poznato da za ta-
kav pristup podacima nije potrebno ima-
ti korisnički račun, Jansenova ipak navodi
kako je korisnički račun potreban, a poda-
cima se pristupa na način da se kao kori-
sničko ime upiše 'anonymous', dok je lo-
zinka obično e-mail adresa korisnika koji
pristupa podacima.

Abecedni je poredak natuknica doslje-
dan, premda se i tu može naići na poko-

je iznenađenje. Primjerice, očekuje se da se natuknica *digerati* nalazi između natuknica *digitizer* i *direct connection*, što nije slučaj. Međutim, tajna biva razriješena pogledamo li uputnicu na natuknicu *digitirati*, odnosno napomenu *a.k.a. digiterati*, koja se nalazi odmah u prvome retku.

Bez obzira na sve sitne zamjerke, *NetLingo The Internet Dictionary* veoma je korisno i vrijedno štivo za sve korisnike interneta i računalnih tehnologija, od početnika do naprednih korisnika, uključujući, naravno, i jezikoslovce koji se bave računalnim nazivljem, njegovim prevodenjem i uvođenjem u sustav hrvatskoga jezika. Web izdanje rječnika, znatno okrnjeno u odnosu na papirno izdanje, nalazi se na adresi: <http://www.netlingo.com/inframes.cfm>. Dostupno je i izdanje u obliku pdf dokumenta, koje je uz određenu naknadu moguće otisnuti, a u pripremi je i elektroničko izdanje rječnika.

Antun Halonja

Mikro i makro u sociolingvistici

The Handbook of Sociolinguistics (Priručnik sociolingvistike), uredio Florian Coulmas, Blackwell Publishers, Oxford, 1997., str. 532

Nekada među prvijencima tzv. *hyphenated sciences* (znanstvene discipline povezane zajedničkim interesnim sferama, a

pravopisno složene spojnicom), četrdesetpetogodišnja sociolingvistika zbog svojega je predmeta istraživanja i danas aktualna i moderna. Unatoč spornomu datumu rođenja, kao poblize se odrednice spominju godine 1939., kada je u “Sociolinguistics in India” C. Hodson prvi put spominje kao disciplinu, te 1949. i 1952., kada je Haver C. Currie objavio “Projection of sociolinguistics: the relationship of speech to social status” i izravno povezao jezik i društvo. No nije samo datum njezina rođenja dvojben nego i njezin status kao znanosti: neki sociolingvistiku smatraju poddisciplinom lingvistike, hibridnom disciplinom, a neki misle da lingvistika *per se* ne može proučavati jezik bez društva te je tako posebna disciplina koja bi se time bavila imenom sociolingvistika, zapravo, zališna. Bilo kako bilo, okupivši pod zajedničkim nazivom lingviste i ostale društvenjake koji proučavaju interakciju i interpolaciju jezika i društva, odnosno uporabu jezika kao društvenu pojavu, sociolingvistika i dalje privlači pozornost znanstvene javnosti i znanstvenika. To se konkretno može vidjeti na broju sociolingvиста koji progresivno raste, što pokazuju i sociolingvistički skupovi koji se neprestano održavaju još od ranih 1960-ih. Sve brojniji sociolingvistički radovi sakupljeni su i u enciklopedijskome vidu te tako postoje dva enciklopedijska toma koja su uredili Dittmar (1976) i Ammon, Dittmar i Mattheier (1987, 1988).

Godine 1953. Martinet daje poblize sociolingvističke odrednice rekavši: “A linguistic community is never homogenous and hardly ever self-contained... Linguistic diversity begins next door, nay, at home, and within one and the same man”

(“*Jezična zajednica nikada nije homogena i rijetko kada je samodostatna... Jezična raznovrsnost počinje u susjedstvu, ma ne, doma i u jednome te istome čovjeku*”). Time je prognozirao tematsku raznovrsnost i opseg te nove znanosti za koju kaže da jezik proučava kao “agregat milijuna mikrokozmosa”. Mnogi joj zamjeraju preobilnu deskriptivnost i nedostatak teorijske podloge, no ta je znanost utoliko specifična što nije utemeljena na nekoj sveobuhvatnoj teoriji nego je prije riječ o više njih, teorijskome pluralizmu kao odrazu obilja i naravi pojava koje ona proučava. U ovome se slučaju to uistinu može i vidjeti na primjeru samoga priručnika koji i brojnošću suradnika i podjelom i tematskim odabirima tomu ide u prilog.

S obzirom na predmet istraživanja, o sociolingvistici se može govoriti u užem smislu, tj. mikrosociolingvistici, i širem smislu, tj. makrosociolingvistici ili sociologiji jezika (iako ih je gotovo nemoguće razdvojiti jer se međusobno prepleću na zajedničkome interesnom području). Ista se dioba odražava i u podjeli ove knjige, koju je uredio Florian Coulmas. Naime, podijeljena je u četiri dijela mikro-makrosociolingvističkom okosnicom prema sljedećim tematskim odrednicama:

- prvi dio pokriva dvije sociolingvističke temeljnice: povijesnu evoluciju sociolingvističke misli (Le Page) i osnove jezične demografije (Verdoodt)
- drugi dio obaseže društvene dimenzije jezika ili mikroprobleme kao što su jezične inačice, jezična promjena i društveni čimbenici koji je uzrokuju, sociofonologija, dijalektologija, spol i dob kao sociolingvističke varijable, govorni i pisani jezik

- treći se dio bavi jezičnim dimenzijama društva ili makroproblemima, točnije jezicima u kontaktu, višejezičjem, jezičnim bontonom, jezičnim odumiranjem i izumiranjem, jezikom i identitetom
- četvrti dio pokazuje koje su primjene sociolingvističkih istraživanja poglavito u obrazovanju, dvojezičnome obrazovanju, jezičnome planiranju i jezičnoj reformi.

Osvrnimo se na jedan konkretan mikroproblem sadržan u priručniku: riječ je o prilogu Ruth Wodak i Gertraud Benke s bečkoga Sveučilišta koje se bave rodnom kao sociolingvističkom varijablom. Kratko se posvetivši historijatu rodnih istraživanja, autorice navode njihove osnovne probleme i manjkavosti. (U dekadama bi to izgledalo ovako: započela 1960-ih s Williamom Labovom koji je u svojim poznatim sociofonološkim njujorškim i martašvinjardskim studijama prvi započeo istraživati spolno uvjetovane jezične inačice; 1970-ih Peter Trudgill, drugo poznato sociolingvističko ime, nadovezuje se na Labovljeva istraživanja, i u svojim norvičkim studijama istražuje standardne i nestandardne jezične oblike u govoru žena i muškaraca, naglašavajući sociološke razloge za spolno uvjetovane jezične inačice te, među ostalim, smatra sljedeće: “Društveni je položaj žena nesigurniji od muškaraca... Može biti... da je ženama potrebnije osigurati i signalizirati njihov društveni status putem jezika.” (1972:91); a James i Leslie Milroy, tzv. Milroyevi (1980, 1981, 1987) svojim mrežnim studijama (*network studies*) započinju kvalitativno nov pristup jezičnoj varijaciji: bave se nutarnjom varijacijom unutar određene grupe, a ne jezičnom zajednicom u cjeli-

ni. U početku su rodno obilježena sociolingvistička istraživanja bila usmjerena na dvije domene jezičnoga ponašanja: govorno ponašanje žena i muškaraca na fonološkoj razini i njihovo interakcijsko ponašanje tijekom diskursa, tj. njihove konverzacijske stilove. U metodološko-fenomenološkome i tematskome pogledu, jezična istraživanja spolnih razlika vrlo često mogu biti, a i jesu, proturječna. Obilje sociolingvističkih radova posvećenih toj temi nalaže kritičniji pristup i postavljanje u širi kontekst razvoja istraživanja spolnih razlika u društvenim znanostima.

Tako autorice, imajući u vidu dosadašnju praksu jezičnih istraživanja spolnih razlika, drže da su ona često zasnivana na biološkome spolu ispitanika, bez širega konteksta jezičnoga ponašanja. Time su ujedno iznjedrile osnovni kamen spoticanja rodnih istraživanja: razliku između spola kao biološke kategorije i roda kao društvene kategorije (ostavljajući po strani sve abnormalne pojave, za potrebu definicije autorice navode britanskoga sociologa Anthonyja Giddensa koji definira “spol” kao “biološke ili anatomske razlike između muškaraca i žena” a “rod” u odnosu na “psihološke, društvene i kulturne razlike između muškaraca i žena” (1989: 158)). Rod, kao društvena kategorija, prema svojoj definiciji ne može se proučavati bez širega konteksta. U tome smislu, autorice propituju u kakvoj su međusobnoj vezi rod i spol, kako se rod empirijski proučava, postoji li uopće pojam roda, kako se analizira kontekst jezičnoga ponašanja i koje su druge varijable važne, koje se metodologije rabe, kakvi se uzorci sakupljaju i analiziraju, kakve su postojeće teorijske pretpostavke, i tomu slično. Nakon navedenih postavki, autorice se ponovno

osvrću na postojeće definicije roda i spola i njihove manjkavosti. Posebice kritiziraju unitarne definicijske modele prema kojima se žene definiraju prema točno određenim obilježjima, a muškarci, pak, prema drugima, kao dvije polarne grupacije, a ne kao odvojene dimenzije. Pri tome ne zaboravljaju i proces socijalizacije, koji u svojoj definiciji spominje Lewontin (1982:142), kao i različite generacijske, rasne, etničke, vjerske i ine čimbenike; jednom riječju: kontekstno definirano istraživanje. Zbog složenosti konteksta i varijabli kojima on može biti uvjetovan, autorice zaključuju da rod nije jednostavno definirljivo, nego kontekstno-definirabilna (složena i promjenjiva) kategorija.

Kao makroproblemski primjer navedimo samo pitanje jezičnoga bontona ili jezične uljudnosti koje obrađuje Gabriele Kasper s havajskoga Sveučilišta. Riječ je o praksi organiziranja jezičnoga djelovanja unutar govorne zajednice na takav način da ono odgovara trenutačnome komunikacijskom događaju. Privezaviši pridjev *jezični* bontonu i uljudnosti, autorica osporava prikladnost naziva bonton i uljudnost jer se u ovome slučaju podmnijevaju pojave koje nadilaze uobičajenu leksikografsku definiciju bontona, odnosno “formalna pravila pravilnoga ponašanja”, kao i konotacije “poslušnosti” i “rafiniranoga ponašanja” koje prate uljudnost. Gabriele Kasper pomno izlaže nesuglasice i razmirjâ oko teorijskoga statusa i raspona jezičnoga bontona, proturječja oko odnosa uljudnosti i Griceova načela suradnje, teoretske razmirice unutar osnovnih načela jezičnoga bontona te značaj kontekstualnih čimbenika, odnosno varijabli s kojima počinje svako sociolingvističko istraživanje, pa tako i ono jezičnoga bonto-

na ili uljudnosti. Ona daje detaljne navode različitih diskursnih okružja u kojima se provode istraživanja jezičnoga bontona i uljudnosti poput sudnice, psihoterapije, propovijedi, obiteljskih večera, telefonskih razgovora, poslovne korespondencije i mnoga druga. Time nas ponovno vraća na nepobitnost društvenoga konteksta u sociolingvističkim istraživanjima koje ga god naziva i oblika.

Ovaj je priručnik izvorište najsuvremenijih ključnih sociolingvističkih interesnih sfera kojima se bave vodeći svjetski sociolingvisti, proučavajući jezik u njegovome društvenom okružju. Njegove su sadržajnice odgovor na misao vodilju koja se proteže cijelom knjigom, i koju je urednik Coulmas imao na pameti okupivši suradnike diljem svijeta da svojim prilozima zorno prikažu svijet sociolingvistike; istu tu misao u svojem istraživanju i radovima slijede i poznati sociolingvisti poput Labova, DeCampa, Trudgilla, Milroyjevih i Romaine, a ona je: “Kako bi trebalo izgledati jezični sustav ako bismo željeli potpuno opisati i obrazložiti sve kontekstualne čimbenike zbog kojih taj sustav nešto znači svojim korisnicima?”.

Hrvoja Heffer

Prva monografija o štokavskome narječju na hrvatskome jeziku

Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003., 168 str.

Gotovo stoljeće nakon Rešetarove studije *Der štokavische Dialekt* (Wien, 1907) i gotovo pola stoljeća nakon Ivićeve monografije *Die serbokroatischen Dialekte, I. Allgemeines und die štokavische Dialektgrupe* (Hague, 1958) napokon je objavljena prva sintetska monografija o štokavskome narječju na hrvatskome jeziku *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, autora Josipa Lisca, redovnoga profesora na studiju kroatistike Sveučilišta u Zadru.

Josip Lisac jedan je od vodećih i najplodnijih hrvatskih dijalektologa, autor više od stotinu članaka i nekoliko knjiga o hrvatskim dijalektima, jezičnoj povijesti, hrvatskim filozovima i piscima.

Najnovije je Liščevo djelo, kako sam kaže, prvi dio trilogije o hrvatskim narječjima nakon koje slijede knjige o čakavskom i kajkavskom narječju. Knjiga je “namijenjena studentima kroatistike, ali i svima drugima koji se zanimaju za dijalektološka pitanja”.

Prema Liscu, sedam je dijalekata štokavskoga narječja, a svima njima u većoj ili manjoj mjeri govore Hrvati: slavonski, zapadni, istočnobosanski, istočnohercegovačko-krajiški, zetsko-južnosandžački,

šumadijsko-vojvođanski, kosovsko-resavski, zatim vlahijska oaza te naposljetku torlačko narječje. Prvim četirima dijalektima govore uglavnom Hrvati u Hrvatskoj, a ostalima govore Hrvati (u manjini) izvan Hrvatske.

Autor s pravom mnogo više prosto- ra posvećuje onim štokavskim dijalektima kojima se govori u Hrvatskoj, s relativno dobrom zastupljenošću hrvatskih govornika. Stoga su opširnije prikazani slavonski (kojim se govori u Slavoniji, Baranji i Bačkoj, bosanskoj Posavini te u nekoliko hrvatskih mjesta u Mađarskoj), zapadni (cijela štokavska obala od Opuzena do Zadra i dalje do Gorskog kotara, dijelom Slavonija, zapadna Hercegovina i južna sjeverozapadna Bosna), istočnobosanski (okolica Virovitice i Hrvatske Kostajnice, zatim cijeli pojas ispod Orašja do doline Fojnice u BiH te neka mjesta u južnoj Mađarskoj) i naposljetku istočnohercegovačko-krajiški dijalekt (velik dio Slavonije, Banija, Kordun, novigradsko zaleđe i sjeverozapadna Bosna i istočna Hercegovina).

Ostalim trima dijalektima, zetsko-južnosandžačkim, šumadijsko-vojvođanskim i kosovsko-resavskim, uz dodatak vlahijske oaze u južnom Gradišću u Austriji, te torlačkom narječju Lisac je pristupio manje opsežno zbog činjenice da se tim govorima govori isključivo izvan Hrvatske te da su Hrvati kao govornici tih dijalekata u manjini.

Nazivi pojedinih dijalekata u Lišćevu su djelu ponešto izmijenjeni u odnosu na klasificiranja njegovih prethodnika, a oni se uvelike baziraju na najnovijim dijalektološkim istraživanjima i spoznajama, te su u skladu s postavljenim klasifikacijskim kriterijima. Tako primjerice smede-

revsko-vršačke govore određuje kao poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekta, govore s nezamijenjenim jatom ne izdvaja kao posebne, a karaševsko-svinjičku jedinicu u Rumunjskoj klasificira kao torlačku oazu hrvatskoga jezika.

Lisac je rad koncipirao tako da je nakon prikaza prostiranja donio osnovne značajke štokavskoga narječja – vokalizam, konsonantizam, prozodiju, morfolo-giju, sintaksu i leksik – a zatim je, klasificirajući dijalekte štokavskoga narječja prema tri osnovna kriterija: stupanj razvoja akcentuacije, refleksi jata, šćakavizam ili šćakavizam, vodeći, dakle, računa o strukturalnim i genetskim kriterijima, prikazao svaki pojedini dijalekt dodavši svakome od njih i potpoglavlje o genezi i raščlanjenosti, ogledima govora i vrlo obuhvatnu literaturu.

Posebna su vrijednost ove monografije dijalektološke karte, koje ilustriraju odnos šć/št u slavonskome dijalektu, rasprostiranje leksemâ *pijetao*, *pijevac* i *oroz* u govorima BiH, predmigracijski raspored ikavskih štokavskih dijalekata između Cetine i Neretve, karta predmigracijskoga rasporeda srednjojužnoslavenskih narječja. Tu je zatim *Dijalektološka karta štokavskoga narječja* iz Ivić-Brozovićeve studije iz 1988. godine te Lišćeva karta s istaknutim dosad istraženim punktovima štokavskoga i torlačkoga narječja.

Vrlo jasni kriteriji u određivanju pojedinih dijalekata, čvrsta i ujednačena struktura teksta koju slijedi Lisac primjer je konciznosti obrade tako složene tematike kao što je vrlo rasprostranjeno i neujednačeno te u literaturi na razne načine prikazivano dijalektološko pitanje štokavskoga narječja.

Lisac piše vrlo temeljito, udžbenički jasno, ne ostavljajući prostora za dodatne fusnote i pojašnjenja, ne zanemarujući pritom niti najsitnije iznimke, diskusom kakvim se mogu pohvaliti samo najiskusniji dijalektolozi. Liščeva pak upućenost u stručnu i znanstvenu literaturu doista je besprijeorna i, slobodno se može reći, sveobuhvatna, što je za cjelovit prikaz, o kakvom je ovdje riječ, *condicio sine qua non*.

Budući da je ovo prva knjiga u trodijelnoj “Hrvatskoj dijalektologiji”, koja će osim štokavskoga obuhvatiti i ostala dva hrvatska narječja, nadamo se da nećemo dugo čekati na preostala dva dijela, a odabir pisanja prvo o štokavskome narječju sasvim je opravdan budući da su monografije o čakavskome (Moguš) i kajkavskome (Lončarić) objelodanjene 1977., odnosno 1996. godine.

Vrijednost je Liščeve monografije, uz ostalo, u tome što je to prva sinteza štokavskoga narječja na hrvatskome jeziku, ali još više u činjenici da je pisana iz perspektive štokavskoga narječja kao narječja kojim govore Hrvati i kojim se govori u Hrvatskoj, te narječja kojim govore Hrvati izvan domovine, što je više nego dovoljno da u vrijeme čestih propitivanja hrvatskih idioma potakne i manje obaviještenog čitatelja da za njom posegne.

Željko Jozić

Vrijedan prinos proučavanju gacke čakavštine

(Milan Kranjčević: *Ričnik gacke čakavštine, Kõnpoljski divån*, Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke, Otočac, 2003., 1190 str.)

Većina hrvatskih građana (obrazovanih i manje obrazovanih) vjerojatno ne dovodi područje Like u vezu s čakavskim narječjem. Liku se obično poistovjećuje sa štokavskim dijalektom, bilo onim ikavskim ili onim ijekavskim, no na njezinu području postoji mala oaza čakavskog narječja koja je najjužnija njegova točka u unutrašnjosti Hrvatske. Tu oazu čini nekoliko mjesta i sela smještenih na obali rijeke Gacke i u njezinoj okolini. To su: *Kompolje, Švica, Otočac, Prozor, Sinac, Čoviće, Ramljani, Lešće i Lipovlje*. Prošle godine u izdanju Katedre čakavskog sabora pokrajine Gacke Milan Kranjčević objavio je prvi rječnik toga kraja – *Ričnik gacke čakavštine, Kõnpoljski divån*. Ovaj rječnik obuhvaća, kako mu i podnaslov kaže, samo govor *Kompolja*. Selo *Kompolje*, koje ima 450 stanovnika, nalazi se na jugozapadnom rubu pokrajine Gacke, a nekad se zvalo i *Katoličko* ili *Herwatsko Kompolje* da bi se razlikovalo od *Vlašskog Kompolja* (danas *Hrvatskog Polja*). Oba su sela naseljena potkraj 17. stoljeća, a mještani se razlikuju kako po vjeri tako i po jeziku. Prvi su katolici i jezično pripadaju čakavskom narječju, a drugi pravoslavci sa štokavskim ijekavskim jezičnim značajkama, s nekim elementima ikavštine kod manjeg dijela žitelja potomaka Bunjevacu. Kompoljčani su se slabo miješali s okolnim stanovnicima, što je zasigurno

pridonijelo boljem očuvanju jezičnih obilježja, bez obzira na okolinu koja je uglavnom štokavska ijekavska (samo se na jugoistoku *Kompolje* dodiruje s čakavskom *Švicom*).

Ovo osebujno djelo prvi je dijalektološki deskriptivni rječnik koji se odnosi na zavelebitsku čakavštinu na području rijeke Gacke, a do njegove pojave nije bilo ni značajnijega popisa riječi toga kraja. Rječnik opisuje leksičku građu kompoljske čakavštine (riječ je o ikavsko-ekavskoj čakavštini šćakavskog tipa s troakcenatskim naglasnim sustavom) u 28000 natuknica, dok je riječi mnogo više, uz brojne frazeme. Građa obuhvaća razdoblje od jednog stoljeća jer se autor pri izradi rječnika koristio i etnografskim bilješkama koje se odnose na *Kompolje*, provjerivši te riječi kod najstarijih žitelja. Tako se u rječniku mogu naći riječi koje se više u Kompolju ne upotrebljavaju, npr. *pedèpsa* – nešto loše što se čovjeku desi, *kozâl* – tesano ili piljeno deblje drvo koje čini krovšte i na kojega se pribijaju letve, zatim pojmovi etnografske prirode (npr. *pàprica*, *snovàča*, *plázisl*) koji se zbog tehnološkoga napretka više ne upotrebljavaju pa su ispali i iz jezične uporabe. U rječniku se mogu naći i suvremeni izrazi koje je kompoljski govor prihvatio iz standardnog jezika, prilagodivši ih svojoj gramatici i akcentuaciji (npr. *telefôn*, *televízor*), ali ne i riječi kao što su *kompjutor*, *antibiotik* i sl., jer tada bi se, kako kaže autor, moglo čitav leksički korpus nekog rječnika standardnoga jezika *prevesti* u kompoljski idiom. Kao što su se riječi iz standarda prilagođavale kompoljskom govornom sustavu, ista se stvar događala i s tuđicama, koje su se pojavljivale odlaskom Kompoljčana na rad u inozemstvo

nakon Drugoga svjetskog rata, i s riječima koje pripadaju drugim hrvatskim idiomima; svaka se riječ prilagodila glasovnim i naglasnim pravilima mjesnoga govora i postala dio tog idioma. Kompoljski govor ne poznaje izvorno ni riječi *ričnik* i *čakavščina* te je autor izveo te riječi onako kako bi zvučale da postoje u kompoljskom idiomu.

Ričnik se sastoji od prologa izdavača, u kojem se donose uvodne napomene o samom rječniku, njegovu nastanku i njegovoj svrsi – treba poslužiti ponajprije domaćem stanovništvu u Gackoj, ali i skrenuti pozornost javnosti na dio postojeće gacke čakavštine, s tendencijom da se počne prikupljati leksička građa za ostale mjesne govore, a s krajnjim ciljem da se sastavi potpuni rječnik gacke čakavštine, zatim od Uvoda i dijela gdje se opisuje zemljopisni položaj *Kompolja* i njegov leksik u odnosu na okruženje te od uputa *Kako se služiti Ričnikom*. Treba napomenuti kako je rječniku priloženo i nekoliko karata, što jezičnih što geografskih.

U rječniku se za svaku riječ, osim definicije, daje i iskaz u kojemu je značenje kontekstualno oprimjereno. Iza riječi navodi se kojoj vrsti ona pripada, osim kod imenica, koje se poznaju po oznaci roda, i glagola, koji se poznaju po oznaci svršenog i nesvršenog oblika. *Ričnik* se pravopisno uglavnom oslanja na praksu pravopisa hrvatskoga standardnog jezika, ali se neke riječi transkribiraju fonološki (npr. *řvacki*, *prècjednik*, *iž*, *dřšte*), a tako je i sa sinkopama (npr. kako ćeš – *kàkoš*, ti ćeš – *tíš*, čim ćeš – *čínš*, ako će – *àkojdu* i sl.). Natuknice se najčešće ne tumače ekvivalentima iz standardnoga jezika, već sintagmom, da bi se dala što preciznija semantička vrijednost riječi, jer se semanti-

ka standardnoga jezika u većem broju natuknica ne podudara, ili je užeg ili šireg značenja od ovih u rječniku. Kod imenica se navodi genitiv množine uvijek, a genitiv jednine i nominativ množine ako dolazi do kakvih glasovnih ili naglasnih promjena. Umanjenice i uvećanice izdvojene su od imenica iz kojih su izvedene. Kod glagola se navodi vid, prvo lice prezenta te treće lice množine zbog specifičnih nastavaka *-adu*, *-edu*, *-idu*. Glagolima koji nemaju infinitiva daje se suponirani oblik (npr. *gresti*). Kod glagolskih pridjeva radnih i trpnih navodi se samo oblik muškoga roda, a ako dolazi do kakve glasovne ili naglasne promjene, tada se daju oblici za sva tri roda (isto je i kod *običnih* pridjeva). Glagol *bit* posebno je obrađen, dijelom i zbog toga jer je riječ o pomoćnom glagolu; naveden je čitav prezent naglašenog i nenaglašenog te niječnog oblika, kao i primjeri za druga glagolska vremena. Slično je i s glagolom *imat*, koji kao i glagol *bit* ima dosta značenja i potvrda u frazemima. U zasebnim natuknicama navedeni su povratni glagoli i glagolske imenice, ove potonje radi preglednosti i brojnih promjena. U *Ričniku* je zastupljen velik broj frazeoloških izraza, koji su poredani po abecednom redu i koji se mogu pojaviti katkad na dva ili čak više mjesta dok neki frazeološki izrazi imaju dva ili više značenja (npr. *ča će meni ki* – nitko mi ne treba; nitko mi ne može ništa). Svaka je naglašena riječ akcentuirana, kao i iskaz u kontekstu. Onomastička je građa izostavljena, imena, poneko prezime i nadimci pojavljuju se u kontekstualnom oprimjerenju. Oronimi, ojkonimi i toponimi navedeni su samo iz uže okoline ili oni koji su u češćoj uporabi. Rječnik ne navodi etimologiju riječi.

Treba na kraju istaći da je ovo vrijedno i opsežno djelo rezultat samo jednoga čovjeka koji je doslovno sav posao obavio sam. Autor je sam skupljao građu, bilježio, provjeravao na terenu, akcentuirao, uredio *Ričnik*, a sam je napravio i kontrolna čitanja i korekture. Na bavljenje čakavskim dijalektom, kako kaže u Uvodu, potakla ga je jedna kritika prve zbirke pjesama *Krosna* otočke pjesnikinje Jadranke Prša u kojoj je navedeno da pjesnikinja pišući na svom sinačkom idiomu piše «mrtvim jezikom».

Stipe Kekez

Veliki frazeološki iskorak

(Antica Menac, Željka Fink-Arsovski, Radomir Venturin: Hrvatski frazeološki rječnik, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003., 414 str.)

Pri osamostaljivanju jedne lingvističke discipline svakako je, među ostalim, važno da postoje za nju značajni priručnici. Iako je frazeologija u nas, teorijski gledano, započela svoje osamostaljivanje početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća, frazeografskim se djelima možemo pohvaliti tek od 1979./80. godine kada je izišao dvojezični dvotomni *Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* pod uredništvom Antice Menac. Godine 1982. u okviru tadašnjih jezičnih, državnih i političkih prilika objavljen je, za našu fraze-

ologiju pionirski, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Josipa Matešića (koji je kao jednojezični frazeološki rječnik dugo vrijedio kao uzorno frazeografsko djelo), a 1988. godine izlazi *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* u redakciji spomenutoga autora. Hrvatska frazeografska praksa bilježi i značajnu seriju malih dvojezičnih i trojezičnih frazeoloških rječnika pod uredništvom Antice Menac. Pod istim vodstvom teče projekt Hrvatska frazeologija, čiji suradnici i teorijski i praktično proširuju i promiču frazeološku djelatnost. Njihovo djelovanje s punim pravom nosi ime *zagrebačka frazeološka škola*, na čijim je temeljima nastao rječnik koji upravo imamo pred sobom.

Hrvatski frazeološki rječnik Antice Menac, Željke Fink-Arsovski i Radomira Venturina izišao je iz tiska Naklade Ljevak krajem 2003. godine. Rječnik sadrži 2258 obrađenih frazema i važan je za usustavljenje frazeološkoga fonda. Iako je u odnosu na Matešićev rječnik (12000 obrađenih frazema) ovaj rječnik manji, on još uvijek pripada rječnicima srednjega opsega.

Knjiga se sastoji od: *Predgovora* (5–7), poglavlja *Kako se služiti rječnikom* (8–22), *Rječnika* (15–366), *Kazala* (367–409) i *Popisa izvora* (410–414). Prve dvije cjeline autorski je obilježila Antica Menac dajući kratak pregled znanstvenoga zanimanja za frazeologiju u Hrvatskoj i dajući temeljna znanja korisniku za služenje ovim rječnikom: što je frazeologija, kakvih tipova frazeoloških jedinica ima, koji su kriteriji relevantni za određivanje frazema, kojega sve porijekla frazemi mogu biti, a daje i osnovne informacije o samom rječniku, o načelima za odabir

građe te o načinu obrade.

Pri pristupanju izradi svakoga frazeološkoga rječnika javlja se problem određivanja granica frazeološke jedinice. Autori su se, u tradiciji svojih prijašnjih teorijskih promišljanja, odlučili za trodijelnu podjelu. Osim što su u rječniku zabilježene frazeološke sveze riječi (*siva eminencija, između života i smrti, niti (nit) smrdi niti (nit) miriše, imati putra na glavi*) i frazemske rečenice (*vrag ne spava, kad je bal nek je bal, trla baba lan da joj prođe dan, kocka je bačena*), ušli su i frazemi fonetske riječi (*za bagatelu, ko bog, na crno, na glasu, u godinama, ni u ludilu*). To je svojevrsan napredak u odnosu na Matešićev rječnik koji nije prihvatao frazem fonetsku riječ kao legitimnu frazeološku jedinicu jer je za formalni ustroj frazema tražio postojanje barem dviju punoznačnih riječi. (To još uvijek ne znači da u taj rječnik nije ušao navedeni strukturni tip, samo je on pritajen uzimanjem kolokata kao sastavnoga dijela frazema). Uvođenjem nove klasifikacije nužno je došlo do preispitivanja postojećih frazema i njihova prestrojavanja, čime su redefinirani stari frazemi kojima je kolokat odvojen i koji su postali samostalne frazeološke jedinice.

Velik je doprinos ovoga rječnika što su autori pri izboru frazeoloških jedinica vodili računa ne samo o čestoti uvrštenih frazema već i o njihovoj najsuvremenijoj upotrebi, posebice o onima koji pripadaju kolokvijalnomu segmentu jezika (*otegnuti papke, biti u bedu, pod mus, biti u komi, nema frke*). Stoga nećemo pronaći starije frazeme koji bi bili nerazumljivi korisnicima, a ni one koji su uzvišeno intonirani ili knjiški. Kolokvijalnomu jeziku svojstveni vulgarno intonirani fraze-

mi, unatoč svojoj čestoti, nisu našli svoje mjesto u rječniku upravo zbog ciljanoga opsega rječnika (frazološki rječnici srednjega opsega). Stoga je vrlo važno da korisnici prije upotrebe samoga rječnika pročitaju uvodna poglavlja jer bi u protivnom mogli zaključiti da je pred njima prostrt svima poznat frazeološki fond. Naravno, poznat jest, ali do sada nedefiniran na jednom mjestu i prema istim kriterijima. A korisniku moramo osvijestiti još jedno: i kad se značenja frazema čine vrlo poznatima i svakodnevnima, pa ih upotrebljavamo spontano ne razmišljajući o njihovim pravim značenjima, frazeme je pri obradi vrlo zahtjevno i ustrojiti i definirati.

O suvremenosti odabira svjedoči i *Popsis izvora* koji se nalazi na kraju rječnika iz kojega se vidi da su frazemi ovjereni/ispisani iz 141 djela suvremenih hrvatskih pisaca, objavljenih poslije Drugoga svjetskoga rata, iz novina, mrežnih pretraživača i iz Hrvatskoga nacionalnoga korpusa, što je za rječnik ovoga tipa zaista opsežna građa s tekstovima različitih funkcionalnih stilova.

Za frazeološke sladokusce najzanimljiviji je svakako rječnički dio koji je uvijek test frazeografskoga umijeća. A ovaj je rječnik taj test uspješno prošao. Vidi se da je teorijska podloga iznikla iz samoga korpusa, i da rječnik sustavno i nepobitno slijedi tu podlogu izloženu u predgovoru. Ovo je jedan od rijetkih primjera u suvremenoj poplavi novih rječnika u kojem se teorija i praksa isprepleću i dopunjavaju. Iako su autori zasigurno nailazili na pregršt pitanja, dvojbi i dubokih promišljanja, uspješno su pronalazili putove njihova rješavanja.

Upravo takav sklad pokazuje rječnički

dio. Ono što odmah upada u oči jest makrostrukturno odstupanje od uobičajenoga dvostupačnoga oblikovanja građe. Time se dobilo na preglednosti i čitkosti. Zapažamo i veliku obročanost koja omogućuje brzu potragu do frazemske definicije, pogotovo kod nadnatuknica pod kojima je smješten velik broj frazemskih natuknica. Nadnatuknice su izabrane prema u nas uhodanom morfološkom kriteriju, prema unaprijed utvrđenom redosljedu vrsta riječi, koji je korisnicima prihvatljiv uz minimalno posjedovanje gramatičkoga i leksikografskoga znanja, tj. iskustva. Frazemi su načelno navedeni samo na jednom mjestu u rječniku (za razliku od Matešića koji navodi jedan frazem pod svim njegovim punoznačnim riječima, iako ga obrađuje samo na jednom), gdje su i obrađeni i obročani unutar slova pod kojim se nalazi nadnatuknica. Od toga se pravila odstupa u dva slučaja: 1. u zavisnoj svezi riječi kada je glavna sastavnica zamjenjiva: *kopati grob (jamu)* komu ili *ići na živce (nerve)* komu; 2. u nezavisnoj svezi riječi kada su dvije sastavnice nosive: *teče med i mljeko* <gdje>; *ni živ ni mrtav*. Tada su frazemi obrađeni pod prvom sastavnicom, a pod drugom se nalazi uputnica na mjesto obrade u rječniku.

Informativnost frazemske natuknice postignuta je upotrebom različitih tipova zagrada i slova. One su pokazatelj ozbiljnoga promišljanja o bitnim frazemskim obilježjima: ustaljenosti sastavnica i nepromjenjivosti njihova redosljeda. Samim time rječnik je postavio čvrste granice između frazemskih sastavnica i kolokata. Zamjenjivost sastavnica bez promjene značenja frazema prikazana je pomoću okruglih zagrada: *as (kec) iz rukava, pognuti glavu (šiju)*; gramatičke inačice po-

jedinih sastavnica odvojene su kosom crtom: *ispasti/ispadati iz igre, dignuti/dizati rep*; rekacija je naznačena kurzivom: *ne moći uhvatiti ni za glavu ni za rep koga, što; stati na rep komu, čemu*; fakultativne sastavnice nalaze se u lomljenim zagrada-ma: <gol> *kao od majke rođen, staviti točku* <na što>; najfrekventniji kolokati u uglatim zagrada-ma (sintaktičko-semantička ograničenja): *za bagatelu* [kupiti, prodati itd.], *nebu pod oblake* [dići se / dizati se, poletjeti / letjeti itd.]; u kosim zagrada-ma nalazi se dodatno tumačenje značenja frazema, tj. ograničenje registra: *radi mira u kući* – izbjegavajući svađu (nezgodna pitanja), ne ulazeći u škakljive situacije, da ne dođe do sukoba (nesuglasica) / u obitelji, društvu itd./.

Frazemska je nadnatuknica donesena u kanonskom liku. Frazemi koji sadrže nosive sastavnice koje se upotrebljavaju samo u frazemima također dolaze u nadnatuknicu prema utvrđenom kriteriju odabira nadnatuknice (MIC, ŠUB, NIGDARJEVO, MUS).

Frazemska je natuknica donesena u najneutralnijem obliku (imenica u nominativu, glagol u infinitivu, određeni/neodređeni pridjevski vid, svršenost/nesvršenost glagola) kada god je to moguće i pretpostavlja da promjenjiva frazemska sastavnica ima potpunu paradigmu (*otkriti/otkrivati toplu vodu, slamka spasa*). Ako su sastavnice ustaljene u samo jednom obliku, to će se vidjeti u ustrojenoj frazemačkoj natuknici (*stvar hoda, neka bude što bude, dušu dao (dala)* za što, *taj film nećeš gledati, nije greda*).

Definiranje frazema sažeto je, informativno i potpuno, tj. poklanja mu se velika pozornost kao i izboru primjera. U nedostatku potvrde autori sami, na te-

melju frazeološkoga i životnoga iskustva smišljaju odgovarajuće primjere. Takvi slučajevi pokazuju da mnogi frazemi često postoje u usmenoj komunikaciji, da nisu nikada zabilježeni u pisanom mediju, a još jednom podcrtavaju suvremenost ovoga rječnika. Stilska je oznaka u rječniku samo naoko izostala, tj. nije samostalan dio obrade. Ipak ona se vidi iz samih primjera uz koje je naveden izvor kao potvrda registra.

Promatrajući sustavne odnose među frazemima, nakon detaljnijega čitanja, zaključujemo da rječnik pokazuje jedno bitno svojstvo: u izabranom frekventnom frazeološkom korpusu danas ima vrlo malo višeznačnih frazema. To je jedno bitno svojstvo u razvoju frazeologije. Dok leksik razvija svakim danom svoju višeznačnost, frazeologija teži jednoznačnosti. Međutim, pogledajmo nasumce izabrane primjere iz rječnika:

dići (podignuti i sl.) na noge koga –

1. dignuti na ustanak *koga*
2. izliječiti *koga*, zaliječiti *koga*
3. pripremiti *koga* za samostalan život i rad, odgojiti *koga* tako da je sposoban za samostalan život
4. oduševiti *koga*, zadiviti *koga*, izazvati čije ushićenje; uznemiriti *koga*, uzbu-niti *koga*, izazvati pomutnju (paniku), poremetiti čiji mir
na svoju ruku –

1. samostalno, samoinicijativno, po svojoj volji (odluci, inicijativi)
2. čudan, neobičan, nepredvidiv, iskri-vljen, uvrnut, otkvačen

I dok je u prvom slučaju svakako riječ o višeznačnosti, drugi primjer to ne pokazuje. Različito kategorijalno značenje upućuje na to da je riječ o dvama frazemi-

ma. Zbog ekonomičnosti i opsega rječnika takva je obrada nepotrebna (i zahtijevala bi dodatno obilježavanje), ali treba na nju upozoriti korisnika.

Jedan od bitnih suvremenih frazeoloških problema, koji se ujedno tiče i razgraničavanja frazeološkoga i leksičkoga sustava, jest postojanje naoko jednorednih jedinica kod kojih se kolebamo u koji ćemo ih sustav smjestiti (*amo-tamo, kakav-takav, zbrda-zdola, danas-sutra*). U predgovoru je istaknuto da im ovaj rječnik pristupa kao frazeološkim jedinicama zbog njihove dvonaglasnosti i manje-više desenantiziranosti. Kada su te sastavnice samo dijelovi frazema, tj. kada se ne javljaju samostalno, njihov je status neupitan (*nema tu trte-mrte, sad smo fifti-fifti, na ho-ruk*). One koje se u ovom rječniku definiraju kao samostalni frazemi (*rak-rana, pik-zibner, tata-mata, tip-top, reklakazala, stani-pani, više-manje, brže-bolje, hoćeš-nećeš, kako-tako, malo-pomalo, navrat-nanos, ovdje-ondje, pošto-poto, povuci-potegni*) postaju spornima. Međutim, oni to nisu i neće biti dok uistinu ne postanu jednorodnice, tj. dokle god spojnica sugerira njihov poseban odnos, relaciju koja daje prostora njihovoj frazeologizaciji. Važno je kod takvih primjera uočiti da se nalaze na rubu frazeološkoga sustava, da su zatvoreni u relativno malom krugu i da agresivno ne zadiru u definiciju frazema.

Nakon tijela *Rječnika* slijedi *Kazalo* koje je svojevrsan popis frazema porredanih abecedno po prvoj sastavnici frazema s uputnicom na slovo i broj frazema pod kojim je frazem obrađen. Osim kazala korisniku od velike pomoći mogu biti i ilustracije u boji kojima je pojašnjen frazemski članak, a nalaze se na prve i zad-

nje dvije unutrašnje strane tvrdih korica za čiju je vizualnu doradenost zaslužan Boris Ljubičić.

Privlačnost formata, frazeografski doraden pristup frazeološkim jedinicama, koje postaju lako pronalazljive korisniku rječnika, orijentacija na najčestotnije frazeme u različitim funkcionalnim stilovima, svakako su odlični razlozi da se posegne za ovim rječnikom bilo u korisničke ili znanstvene svrhe.

Barbara Kovačević

Słowiańskie gry językowe Slavenske jezične igre

Međunarodni znanstveni skup Ciechocinek, Poljska 28. – 30. travnja 2004.

Institut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

Institut za slavenske filologije Sveučilišta „Mikołaj Kopernik” u Toruńu

Užitak koji nam daje znanost ne sastoji se samo od razmišljanja i diskutiranja o određenim znanstvenim temama, već i od atmosfere kojom su te diskusije popraćene. Diskusije se međutim ne bi smjele sastojati samo od iznošenja vlastitog mišljenja nego i od slušanja drugih, što bi trebalo rezultirati modificiranjem i obogaćivanjem vlastitih, čini se zauvijek donesenih i nedodirljivih, zaključaka. Upravo tomu služe znanstveni skupovi. U Poljskoj takvih skupova ima pravo mnoštvo. Veći-

nom su to međunarodni skupovi. Ta činjenica doprinosi raznolikosti ne samo jezika na kojem su vođeni, nego i raznolikosti ideja i ponuđenih rješenja. Od Poljaka bismo mogli preuzeti dvije stvari. Prvo je običaj organiziranja malih znanstvenih skupova, kojima neki zamjeraju asketsku skromnost. Na malim skupovima ne moraju sudjelovati baš svi jezikoslovci, čime oni postaju znatno učestaliji, jeftiniji i učinkovitiji. Drugo je vezano uz profiliranje teme, što obično jamči visoku razinu stručnosti, jer pomno odabrana tema skupa okuplja većinom ljude koji u pojedinom području imaju što reći.

Skup o kojemu bih htjela napisati nekoliko riječi održan je od 28. do 30. travnja 2004. u Ciechocinek u Poljskoj. Organizirao ga je Institut za slavenske filologije Sveučilišta «Mikolaj Kopernik» u Toruńu, a njegova je tema bila *Slavenske jezične igre*. Na skupu su s referatima sudjelovala 22 sudionika iz Poljske, Bjelorusije, Bugarske i Hrvatske, a govorilo se gotovo o svim slavenskim jezicima.

Iako se činilo da je tema skupa poprilično ograničena, tijekom konferencije to je u potpunosti demantirao. Referati su bili poredani prema temama od općih teoretskih i pragmatičkih u prvome danu, preko prevodilačkih u drugome, do gramatičkih u trećem danu konferencije. Tijekom skupa postalo je razvidno da su jezične igre jako složena tema kojoj se može pristupiti s različitih aspekata i na različite načine.

Ludvig Wittgenstein, kojega se s pravom smatra ocem teorije jezičnih igara, sam se ustezao dati njihovu definiciju. Autor naime smatra da definiranje jezičnih igara ograničava predmet istraživanja te da prihvaćanje bilo koje definicije igre koja vlada u izvanjezičnoj filo-

zofiji neće zadovoljiti jezikoslovce. Osim toga, svaka definicija predstavlja ograničenje, a u tome području niti jedna granica nije precizna. Stoga se Wittgenstein okrenuo opisu. Takav pristup jezičnim igrama omogućio je prilično bogatu interpretaciju Wittgensteinovih zamisli, a njegovi idejni sljedbenici nisu imali vezane ruke. To se pokazalo i na ovome skupu koji je teoretskom raspravom *Jezične igre – teoretska pitanja* otvorila dr. Elżbieta Chrzanowska-Kluczevska iz Krakowa, predstavljajući probleme koji su povezani s teorijom igara te njihov odnos prema jezičnim igrama. Već se nakon prvih izlaganja i naročito nakon diskusija vidjelo da je shvaćanje igre jako raznoliko: od onoga najužeg koje jezičnu igru poistovjećuje s igrom riječi, do onoga najšireg prema kojem gotovo svaka izrečena (pa i neizrečena) riječ može biti igra, a odnos autora teksta prema adresatu također ulazi u okvire igre.

Jezične igre zahtijevaju modifikaciju definicije koja je prihvaćena u izvanjezičnim radovima. Igra više nije postupak određen preciznim regulama, kako priželjkuju neki izlagači na skupu. Upravo suprotno: igra je u jeziku svakako izvan regula i norme, što normu (a možda samo konvenciju) prerasta i namjerno od nje odstupa.

Tako se Boris Norman u referatu *Pseudoizričaji: eksperiment ili jezična igra* pozabavio određivanjem razlike između igre i eksperimenta, izdvajajući grupu rečenica koje autor zove pseudoizričaji, čija uloga nije komunikacijska već one služe samo pamćenju nekih regula (npr. gramatičkih) ili za vježbanje izgovora. Autor bi zasigurno prihvatio kao takav pseudoizričaj hrvatsko *riba ribi grize rep*.

Da bi izrazili sadržaj Wittgensteinova

Spiel, Poljaci moraju upotrijebiti dvije riječi: *gra* i *zabawa*. To dozvoljava unijeti tako shvaćenu igru i u didaktiku, o čemu je govorio Nikola Topuzov u referatu *Jezične igre u poučavanju stranog jezika*, dajući primjere korištenja tog jezičnog fenomena u glotodidaktičkim procesima.

Naravno da je na ovakvom skupu jedan blok izlaganja bio posvećen reklamama i jeziku publicistike. Svojevrsni pregled problematike reklame iznijela je Ewa Pajewska (*Jezične igre u realijama poljskoga gospodarstvenog života*), dok je Anna Graszak-Tańska govorila u referatu *Zanimljivosti jezične igre u jeziku najnovije ruske društveno-političke publicistike* o leksičkim kontaminacijama koje se masovno pojavljuju u zadnje vrijeme u ruskoj publicistici i koje sadržavaju kritiku društvenih pojava (*меруозы – мер – ‘gradonačelnik’ i мафуозо – ‘mafijaš’; абсурдистан – absurd + -stan – zadnja čestica u nazivu bivših sovjetskih republika*). O jezičnoj igri u televizijskoj reklamama govorila je Iwona Benenowska u izlaganju *Jezična igra u televizijskoj reklamama*, a reklamni blok je završio iznimno dobro dokumentiranim i zanimljivim referatom Haline Kudlińskiej-Stepień na temu *Verbalno-vizualne igre u ruskoj i poljskoj reklamama*.

Svoje su mjesto u temi jezičnih igara našli i jezikoslovci koji se bave drugim područjima. Dorota Pasko govorila je o *Jezičnim igrama u govoru stanovnika Grabowih Grada i Bora*, a Małgorzata Jaracz izložila je jako zanimljiv referat o *Onomastičkim igrama u poslovicama*.

Jezične igre u koje se upušta autor određenog teksta pričinjaavaju najviše briga prevoditeljima, koji su na mukama kako prenijeti na drugi jezični kôd ono što

je u originalu nastalo kao posljedica igre s čitateljem na principu konotacija određenih kontekstom, situacijom i kulturom.

Široko shvaćanje jezične igre pridonijelo je tome da je mnogo pozornosti posvećeno izlaganjima upravo o prevođenju «jezičnih igara» koje nisu samo igre riječi. Iz izlaganja je proizašlo da, kada je o prevođenju riječ, moramo prihvatiti onu najširu definiciju igre u kojoj ona počinje na samome početku, kada treba prihvatiti da je već sam proces prevođenja konvencija s kojom se slažemo, zbog koje dobivamo tekst koji nije original niti ekvivalent, već rezultat dogovora na relaciji *tekst – prevoditelj – tekst – čitatelj*. Tu dogovorenu konvenciju slijede jezične igre koje mogu imati razne oblike od stilskih figura, igre riječi, asocijacija te do raznolikih igara na svim razinama jezika (od fonetike do sintakse, od aliteracija i eufonija do kalam-bura). O prevodilačkom aspektu jezičnih igara govorila je Anna Rzemkowska u referatu *Sintaktička igra riječi u «Winnie the Pooh» i «The House at Pooh Corner» te njihovim prijevodima na poljski jezik*, dok je Joanna Mietła u izlaganju *Jezične igre u poljsko-češkom prijevodu* iznijela bogatstvo igara bajki za djecu Miloša Macoureka, a Marta Włodarczyk pozabavila se prevodilačkim problemima u prijevodu romana Viktora Pelevina *Generation P (Jezične igre u poljskome prijevodu Generation P)*. Genadij Zeldowicz u izlaganju *Rusko: «что было, то было» i poljsko «co było, to było» jedan od lažnih prijatelja prevoditelja ili igre s pragmatikom* upozorio je na poteškoće prevođenja tekstova u kojima se pojavljuju «lažni prijatelji». U izlaganju *Igra riječi ili igra riječima u «Nepočesljanim mislima Stanisława Jerzyja Leca»* autorice Barbare Kry-

žan-Stanojević postavljeno je pitanje smije li se prihvatiti prevođenje koje uzima u obzir samo sloj igre zanemarujući asocijacije koje ta igra izaziva u čitatelja originala, te smiju li se «prevoditi» igre pomoću vlastitih asocijacija i gdje je granica subjektivnosti prijevoda.

O komici nastaloj zbog jezičnih igara bilo je riječi u referatu Krzysztofa Wróblewskog *Komika i jezični vic Jeremija Przybore* u kojem je bilo riječi o uporabi jezične igre s ciljem postizanja humorističnog efekta u kabaretskim tekstovima.

Drugi dan konferencije završio je izlaganjem Władysława Chłopickog koji je analizirao mehanizam humora u anglosaksonskim humorističnim pričama (*Humor kao pragmatički mehanizam: analiza anglosaksonskih humorističnih priča*).

Zadnji dan konferencije donio je šest referata koji su zadirali u strukturu jezičnih igara, a neki su autori nudili nova teorijska rješenja. Tako je Aleksandar Kiklewicz u svome izlaganju, polazeći od Wittgensteinove teorije rodovske sličnosti (*family resemblance*) ponudio zanimljivu podjelu jezičnih igara na tri grupe – na kazališni model, muzički model i rekreacijski model – te je prikazao vrlo zanimljive rezultate ankete čiji je cilj bio ispitati u kojoj mjeri ispitanici smatraju igrom ponuđene aktivnosti (npr. alpinizam, šetnju, bilijar, gledanje filma). Referat Katarzynie Dembske *O elementima jezične igre na primjeru eufemizama u suvremenom ruskom jeziku* podsjetio je sudionike skupa na potrebu definiranja pojava o kojima se govori. Takvu definiciju među ostalim zahtijeva i pojam eufemizama. Zaobilazanje riječi i upotreba nadomjestaka nije uvijek vezana uz vulgarizme i tabuizirane riječi, već katkada i uz riječi čiji intenzitet

jednostavno želimo ublažiti. Referat Natalije Kotsybe pod naslovom *Kvantifikacijske nedorečenosti – razlog apsurdna, ne-sporazuma i jezične igre* uveo je elemente logike pomoću kojih je autorica željela objasniti nastanak one vrste jezičnih igara koje nastaju zbog nedorečenosti u kvantifikaciji. Referat je izazvao burnu diskusiju prije svega zbog razilaženja u tretiranju kvantifikacije, jer nije bilo jasno govori li se o planu sadržaja ili o planu izraza.

Agnieszka Karolczuk u svome je izlaganju govorila o korištenju jezične igre u procesu učenja poljskoga jezika (*Potencijal jezične igre u morfologiji poljskih glagola*), dok je Małgorzata Gębka-Wolak sa strukturalističkoga gledišta analizirala jezična sredstva koja ulaze u sintaktičke igre. Izlaganje je zbog strukturalističkih postavki izazvalo terminološku diskusiju sa zagovornicima kognitivnih rješenja.

Skup je završio referatom organizatorice Wiare Małdziewe koja se u referatu pod naslovom *Jezične igre kao dokaz u istraživanju slavenskih jezika* pozvala na svima poznatu «igru jezika», u kojoj se oponašajući najuočljivija svojstva nekih jezika pretvaramo da njime govorimo (podsjetimo se «francuskih» rečenica iz djetinjstva poput one *kravá traví pasé, telé repóm maše* ili na sličan način nastalih «čeških» ili «mađarskih» riječi). Te bi igre mogle biti dokaz prototipnoga u «oponašanim» jezicima.

U trenutku kad je predstavljao svoju teoriju jezičnih igara Wittgenstein nije mogao znati da će njegov rad doživjeti takvu renesansu, a teorija korjenitu preobrazbu. Njegova teoretska rješenja ostavila su traga u kognitivnim teorijama. Na primjer, Lakoffova teorija modela radijalne kategorije, bez obzira na razlike, ima

mного zajedničkog s Wittgensteinovom teorijom *rodovske sličnosti*.

Konferencija je dokazala da je tema jezičnih igara, koliko god se činila uskom, poprilično široka, a izlaganja su prije otvorila nego zaključala temu, ostavljajući prostor za teoretska razmatranja i praktična rješenja, dok je raznolikost pristupa još jednom potvrdila da je ljudski rod svakako *homo ludens*.

Barbara Kryžan Stanojević

Lika i njezina dika

(Marko Čuljat: *Ričnik ličke ikavice*, Lika press, Gospić, 2004., 320 str.)

Pred nama je dijalektalni *Ričnik ličke ikavice* s više od jedanaest tisuća natuknica na dvjesto osamdeset stranica, nastao kao plod dugotrajna rada istaknutog novinara Marka Čuljata, koji predstavlja važan doprinos istraživanju lokalnoga ličkog izričaja. Ličko je područje dosad jedno od dijalektološki slabije istraženih područja, pa je regionalan rječnik iznimno vrijedan lingvistički prinos hrvatskoj dijalektologiji i jezikoslovlju uopće. Posljednjih godina vrijedne su prinose u istraživanju ličkih govora dali Mile Japunčić opisavši govor Svetoga Roka i Jure Karakaš svojim člankom *Govor sela Podlapca*, koji je izišao u zborniku *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*, u kojem su sabrani radovi sa znanstvenoga skupa održanog prigodom obilježavanja Dana Ante Starčevića, a u

izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu. *Ričnik* je nastao na poticaj J. Karakaša i D. Rosandića. Kao spomen na tradicijski život Like vrijedna je knjiga Mare Seselj-Hećimović *Tradicijski život ličkoga sela Ivčević Kosa*. *Ričnik* obuhvaća govore i njihove mijene u vremenskom razdoblju od dvadesetih godina 20. st. do danas.

Marko Čuljat, rodом iz Ričica, stekao je diplomu nastavnika razredne nastave na Pedagoškoj akademiji u Gospiću. Od 1970. bavi se novinarstvom kao TV dopisnik iz Like, zatim novinar pa urednik i direktor *Ličkih novina – Ličkoga vjesnika* te urednik kataloga *Ličkoga likovnog anala* i dopisnik *Večernjega lista Zagreb*. Uredio je dva *Lička kalendara* i književna djela Grge Rupčića, Zorana Kršula i Jure Karakaša, knjigu *Pozdrav iz Gospića* te objavio turistički vodič *Lika priča ljepotom*.

Lički “divan” autor je naučio od bake Kate Ivanušić, rođ. Vrkljan iz Ričica, a informatori su mu bili roditelji Ika, rođ. Ivanušić i Mile Čuljat iz Ričica i Brnčeva, Josipa i Vladimir Rosandić iz Kaniža i Ličkoga Novog i još šezdesetak Ličana. Autorova namjera bila je da sačuva lekseme ličkih štokavskih ikavskih govora od neumitna nestanka i zaborava. Na to ga je, prema kazivanju Grge Rupčića, nagnala knjiga R. Matasovića *Uvod u poredbenu lingvistiku*, u čijem predgovoru piše da lingvisti predviđaju kako će pola od oko šest tisuća jezika, koji se danas govore, izumrijeti do kraja stoljeća. To masovno izumiranje, nazvano “globalnim lingvici-dom”, prisutno je na svim kontinentima.

Građu za *Ričnik* autor je prikupio iz usmenih izvora i iz literature pisaca koji su nje govali “domaći” lički izričaj. Le-

ksičku osebnost *Ričnika* čine riječi nestale iz svakodnevnoga govora, a vezane uz ognjište, volovsku zapregu, vodenicu, narodne običaje, zanate, kućanske poslove oko tkanja, pripremanja hrane, brige za blago, ali i suvremeni izrazi, stilski obojeni leksemi koji daju sliku različitih raspoloženja. Detaljnim opisom običaja u raznim dijelovima Like pružena je građa za etnografska istraživanja. Autor je popisao i urbane lekseme, danas potisnute i zaboravljene, kao i žargonizme koji su iz Gospića dospjeli u brojna sela, ušli u korpus “domaćih” riječi, čineći s njima lički pučki argo.

Knjiga ima petnaest tematskih cjelina. Počinje domoljubnom Pavletićevom pjesmom *Ikavico, naša diko*, koja ponosno slavi ikavski izričaj. Potom slijedi zanimljiv tekst Ante Bežena *Lička ikavica – nesuđeni hrvatski književni jezik*, koji govori o rasprostranjenosti štokavske ikavice, povijesnim i književno-kulturnim razlozima zbog kojih je štokavska ikavica bila potencijalni standardni jezik. Bežen podsjeća da je početkom 19. st. predloženo da se za osnovu hrvatskoga književnog jezika usvoji ikavski izgovor, a zastupnici toga prijedloga bili su Ante Kuzmanić iz Zadra, Šime Starčević iz Like i Ignjat Alojzije Brlić iz Slavonije. Ikavski je izgovor tada imao veći dio hrvatskih narodnih govora, i to: štokavce u Dalmaciji, zapadnoj Hercegovini, Bosni, Lici, Slavoniji, Baranji, Bačkoj, čakavce u Dalmaciji, sjevernom Hrvatskom primorju i dijelu Istre, okolici Ogulina te ponešto u Gorskotom kotaru i Hrvatskom zagorju. Ikavica je, dakle, samo hrvatski oblik koji nemaju ni Srbi, ni Slovenci, ni Bugari, a po kojem je hrvatski jezik prepoznatljiv i samosvojan.

Slijedi *Riječ autora* o nastanku *Ričnika* te zahvale recenzentima. Posebno su navedene *Kratice i odrednice*, *Kratice i oznake jezika* i *Kratice podrijetla riječi* sa širokom paletom deprecijativnih, derogativnih, ekspresivnih, ironičnih, pejorativnih, podrugljivih, vulgarnih i prenesenih značenja leksema iz područja medicine, sporta, veterine, zoologije, žargona.

Brojem natuknica *Ričnik* ide među srednje opsežne rječnike regionalnih govora. Autor je bez znanstvenih pretenzija nastojao zabilježiti oblične i značenjske razlike među leksemima u pojedinačnim govorima i dati im adekvatno tumačenje. *Ričnik* je ustrojen prema zahtjevima suvremene leksikografije. Uz akcentuiranu natuknicu navedeni su gramatički podaci (vrsta, rod, broj, vid, podrijetlo, stilski obilježnost). Značenje natuknice daje se književnim sinonimom ili se opisuje i potkrepljuje rečeničnim, sintaktičkim ili frazeološkim primjerom. Brojni primjeri daju leksemima preciznije i potpunije tumačenje. Stoga *Ričnik* obiluje mnoštvom istoznačnica i bliskoznačnica, fraza i tvorenica rijetkih u drugim krajevima, npr. *mújsa* ž 1. *hip*. ‘mačka’, *pémac* m ‘nehotična pogreška’, *mùjsnut/i svrš. ekspr. (prez. mùjsnem, gl. prid. trp. mùjsnut)* ‘udariti’ (M. M.), *bàčiti/i se nesvrš. ekspr.* ‘junačiti se kao bak’. Natuknice su napisane podebljano, gramatičke oznake i podrijetlo riječi kurzivom, a značenje običnim slovima. U zagradama se iznose rečenični primjeri kontekstualne potvrde značenja uz naznaku dijalektološkoga izvora. Riječi koje se ne razlikuju od hrvatskoga jezičnog standarda uglavnom se ne bilježe, pa se ne može uvidjeti prostiranje leksema i oblika karakterističnih za južnu, istočnu ili zapadnu štokavštinu.

Autor je zabilježio i pokoji frazem, i to podebljanim slovima, npr. *iz ti stôpa fraz. v. ödma (Iz ti stôpa da si pošla po krave, leti, eno i` u ditelini.)*, *tičije mliko fraz. ‘blagodat’, žiniti na svit fraz. ‘ugledati svijet, početi živjeti’*. Uz imeničke natuknice bilježe se padeži u kojima se javlja kakva fonološka promjena, npr. *băk m (gen. jd. băka, vok. jd. băče, nom. mn. băci/ băkovi, dat./lok./instr. mn. băcima/ băkovima)*. Uz glagolske natuknice, pisane u infinitivu, navodi se i drugi oblik karakterističan za lički govor, npr. *burgijat/ i nesvrš. tur. (prez. burgijam, gl. pril. sad. burgijajuči, gl. im. burgijanje)* ‘bušiti’. Vjerodostojnost podataka uvijek se može provjeriti, jer se uz većinu leksema navodi mjesto gdje su zapisani i knjige iz kojih su uzeti. Rukopis je obogaćen frazama, toponimima, etnicima, kteticima, augmentativima, deminutivima, hipokoristicima, eufemizmima, vulgarizmima uz brojne podatke o ličkim obilježjima, običajima, izričajima, prehrani, spravama i oruđu.

U *Ričniku* se odražavaju ikavsko-ekavsko-jekavska i čakavsko-štokavska jezična križanja na ličkome tlu, povijesno i zemljopisno prouzročena utjecajima talijanskoga, njemačkoga i turskoga, a u novije vrijeme i engleskoga jezika.

Iza *Ričnika* slijede prilozi recenzenata: S. Težaka *Prinos dijalektologiji*, S. Vranić *Građa za istraživanje*, A. Bežena *Dragocjeno rječničko blago* te G. Rupčića *Sudbina riječi*. Dijalektološki je zanimljiv Hrastin članak *O ličkim govorima*, objavljen u *Ličkom kalendaru* 1956., u kojem Hraste ukratko govori o nastanku ličkih štokavskih ikavskih govora, iznoseći njihove osnovne karakteristike. U cijeloj se Lici do provale Turaka govorilo čakavskim narječjem. Dolaskom Turaka do-

šlo je do pomicanja štokavskoga stanovništva s jugoistoka prema sjeverozapadu. Tako se u Liku u 16. i 17. st. doselilo štokavsko stanovništvo iz Bosne, Hercegovine, a možda i zapadne Srbije i zapadne Crne Gore. Štokavsko je stanovništvo dvojako: ikavsko i ijekavsko. Čakavci i štokavci ikavci, tzv. Bunjevci, jesu Hrvati koji su se kasnije doselili, a štokavci (i)jekavci većinom su Srbi. Bunjevačko je stanovništvo u senjskom zaleđu i jugoistočnom dijelu sve do Gračaca.

Spomenut ću samo neke od osobina karakterističnih za ličke govore. Promjena *l* u *o* nije dosljedno provedena u svim riječima, npr. *selce, pepel*, ali *vol* i *vo, sol* i *so, sokol* i *soko*. Ako sonantu *l* prethodi neki samoglasnik (osim *a*), onda se dodaje slog *-ja*, npr. *vidija, uzeja, tresnuja*. Fonem *h* posve se izostavlja, na početku i na kraju riječi, npr. *lad, rast, gra, pra* ili se zamjenjuje glasom *j* ili *v* u sredini riječi, npr. *grijota, muva, ruvo*. Suglasnički skup *hv* pojednostavljen je u *v* ili *f*, npr. *vatati* i *fatati, vala* i *fala*. Fonem *f* zamijenjen je sonantom *v*, npr. *vamilija* umjesto *familija*, *uvanje* umjesto *ufanje*, *Vrane* umjesto *Frane*. U bunjevačkim govorima karakteristični su navesci *-zi, -ka, -kare*, npr. *lipizi, ondika, ondikare*. U govoru štokavskih ijekavaca u Lici provedena je terciarna jotacija, npr. *neđelja, videti, lećeti, išćerati*. Lička je osebujnost brojnost deminutivno-hipokorističnih i augmentativno-pejorativnih osobnih imena, npr. *Petar* → *Péco, Pècota, Péjo, Pèkan, Pèpina, Pèrega, Pèriša, Pètrija, Pètrina, Petrùsilo* itd., što odražava sklonost Ličana humoru i poetičnosti. Odmilice muškoga roda mogu imati u jednini završetak *-o* i *-a*, npr. *Pero* i *Pera*. Augmentativi kojima se nazivaju visoki i snažni ljudi jesu npr. *Stevina*,

Milesina, Danilesa, Manajlesa. Uvećane opće imenice mogu imati pogrdno značenje, npr. *materešina, glavurda, nožurina*. Umanjene vlastite imenice jesu npr. *Stevica, Savica, Franjica, Pilipac*. Uza sve to, u ličkim govorima ima talijanizama, germanizama i pokoji turcizam.

Na kraju knjige nalaze se ilustracije raznih alata, kućanskoga pribora, dijelova obuće i odjeće koje je nacrtao Vladimir Rosandić. Priložena je karta dijalektoških punktova, izvori i literatura s popisom književnih djela objavljenih na ličkoj štokavici i nekoliko rečenica o autoru knjige.

Ričnik je vrijedno lingvističko djelo koje može služiti u nastavi hrvatskoga jezika, đacima za učenje štokavskoga dijalekta – ikavskoga govora, studentima kroatistike, učiteljima i profesorima hrvatskoga jezika, etnologima, geografima, novinarima te užim jezičnim stručnjacima: dijalektolozima, standardolozima, onomastičarima, etimolozima i ostalim ljubiteljima jezika i narječja, zbog bogate povijesne, etnološke, zoološke i botaničke građe.

Martina Kuzmić

Biser iz kajkavske dopreporodne škrinje

(Naputchenye za horvatzki prav chteti y pizhati 1808.)

Naputak za pravilno hrvatski čitati i pisati [Prvi jednojezični hrvatski pravopis], uredio Alojz Jembrih

Hrvatska udruga “Muži zagorskog srca”, Kajkaviana, Zabok, Donja Stubica, 2004., 194 str.

Ugledni kajkavolog i kajkavofil Alojz Jembrih, djelujući ustrajno i s višegodišnjim nesmanjenim žarom na afirmaciji vrijednosti i važnosti hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, za tisak je priredio još jedno široj javnosti nepoznato i nedostupno, a nadasve bitno djelo stare kajkavske jezikoslovne produkcije. Riječ je o *Naputchenyu za horvatzki prav chteti y pizhati*, naputku za pravilno čitanje i pisanje iz 1808. godine, koji Jembrih naziva prvim hrvatskim jednojezičnim pravopisom.

Podijeljena u tri veće cjeline, knjiga obaseže 194 stranice. U prvome je dijelu dan prijepis spomenutoga pravopisnoga priručnika suvremenom latiničnom grafijom te Rječnik uz *Pridavek* (str. 1–72), slijedi pretisak izvornika (str. 73–152), a na kraju je opsežna jezičnopovijesna studija o političkim, kulturnim, jezičnim, izobrazbenim i inim okolnostima u razdoblju u kojem je analizirani pravopis nastao (str. 153–194). Studija, Rječnik uz *Pridavek* i transkripcija Jembrihovo su djelo.

Naputchenye iz 1808. zapravo je treće izdanje *Kratkoga navuka za pravopiszanye horvatzko iz 1779.* godine¹. Drugo je izišlo 1780. godine, neznatno prošireno i s promijenjenim naslovom – *Naputchenye vu horvatzko pravopiszanye*. Novost je trećega izdanja (1808.) u tome što se, za razliku od prethodnih, tekst pravo-

¹ *Kratki navuk za pravopiszanye horvatzko za potrebnost narodnih skol* izišao je u biblioteci *Pretisci* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2003. godine uz pogovor Nade Vajs i Vesne Zečević.

pisnih uputa donosi samo na hrvatskome kajkavskom književnom jeziku, a ne s usporednim njemačkim tekstom, kako se običavalo činiti do tada². Valja napomenuti i to da se ime autora ne nalazi ni na naslovnici, niti u tekstovnom dijelu pravopisa, baš kao i u prethodnim izdanjima, pa se autorstvo i dalje može utvrđivati samo posredno³.

S obzirom na to da je riječ o školskome priručniku za poučavanje učenika, izvornih govornika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, s osobitom su pomnjom dane precizne definicije jezičnih pojmova (npr. riječ, slovo, glas, rečenica), koje imaju i snažnu didaktičku crtu. Tako se *riječ* definira sintagmom “čujlivi izgovor jedne misli” koji se može “na stanovite proste glasnike razvezati, vu kojih se nikaj već prostoga [samostalnoga, op. A. J.] razlučiti nemre”. *Slova* su “prosti glasniki, iz kojeh reči skup spravlene jesu i na koje se opet razvezati moreju, kak tulikaj vidljive znamenke, po kojeh se ovi prosti glasniki vu knjigah i pismih zaznamlju”.

Evidentno je iz tih dvaju oglednih primjera definiranja da je autor itekako jezikoslovno obaviješten jer se uzorno služi kategorijama i nadasve kompetentno stratificira jezične jedinice, a opet – čini to na učenicima primjeren način. I sam način definiranja poštuje stroga načela logičke valjanosti, koja je za definiciju presudna: najprije *genus proximum*, zatim *differentia specifica*. K tomu, autor se koristio i mnogobrojnim primjerima kako bi olakšao

učenje apstraktnih jezičnih činjenica⁴.

Međutim, u predgovoru se (*Opomenek*) izrijekom upozorava da svi sadržaji nisu za djecu te da učitelji ne smiju “od pričetka do konca vsa deci v glavu zabijati” jer su neki dijelovi “za iste navučitele da se sami bolje podvuče za potrebne pelde i rastolnačenja”. Ono što je bitno prenijeti učenicima u pravopisu je “z vekšemi slovami razlučeno”.

Sadržaj *Naputchenya* trodijelan je. U prvome se razmatraju fonetsko-fonološka pravila i ortoepska norma (*Od pravoga izgovarjanja slovkih i rečih*) kroz podcjeline o slovima i glasovnim obilježjima, o tvorbi slogova i riječi, o slovkanju, o prozodiji i o čitanju. Drugi dio donosi pojedinačna pravopisna pravila (*Od pravopisanja*): o općim načelima hrvatskoga pravopisa, o velikom i malom slovu, o digrafima, o samoglasnicima i suglasnicima, o rastavljanju slogova, o složenicama, o interpunkciji i o kraticama. Već je letimičnim pregledom tema zamjetno da se u dopreporodnom razdoblju hrvatskoga kajkavskog jezikoslovlja (pa i prije) aktualiziraju pravopisni problemi koje u cijelosti nismo razriješili ni danas.

Treći dio – *Pridavek* – svojevrsna je vježbenica. Ondje se daju primjeri pisanja pisama, ugovora, potvrda, priznanica, čak i tablice prihoda i rashoda. Osim prakti-

⁴ Primjer za rastavljanje riječi na slova: “Vzemimo za peldu reč: *kip*. Ova reč je iz treh glasnikov skup spravlena i more se na nje opet razvezati: *k-i-p*”.

Primjer za rastavljanje riječi na slogove (ovdje sinonimno sa *slovkanje*): “Slovkovati je jednu slovku za drugum polehko izgovarjati, tak da se predi slove neimenuju: *na-ha-dya-liszmo vsza-ko-jach-ka du-go-va-nya*.”

² *Naputchenye* iz 1808. pretisnuto je još dvaput – 1830. i 1832. godine.

³ O tome opširnije i vrlo zanimljivo u Jembrihovoju studiji uz *Naputchenye*.

čnih pismenih zadataka, pojedine tekstove učitelj je mogao iskoristiti za diktat, tj. vježbu pravilnoga pisanja.

Iz prvoga dijela, *Od pravoga izgovaranja slovnih i reči*, zanimljivima su nam se učinile upute kako dobro čitati. Taj je segment interesantan i zato što suvremeni ortografski priručnici više nemaju ortoepsku sastavnicu. Glavna je naredba: “Ima se čteti z naravskim i narednim glasom, kak se goder čedno govori”. Nadalje, sva slova i slogovi moraju se “razložno i čisto izgovarjati”; valja paziti na interpunkcijske znakove i “obderžavati prikladno prestajanje”; treba ispravno obilježavati duge i kratke slogove. Pri čitanju bitna je čuvstvena obojenost i ton: “a. *Serđitost* potrebuje nadignjenoga, hitroga i oštrog glasa; b. *Ljubav* potrebuje krotkoga i vugodnoga glasa; c. *Strah* slaboga i trepečega glasa; (...) e. *Odurnost* hudoga i nepovoljnoga glasa; f. *Radost* đedernoga i veseloga glasa.” itd.

Na početku drugoga dijela (*Od pravopisanja*) jasno su proklamirana osnovna načela hrvatskoga pravopisa: 1. riječi se moraju pisati kako se “vu dobrom i nepohablenom izgovaranju [razgovijetnu izgovoru, op. A. J.] čuju”. To znači da riječ valja pisati onim slovima koja se u njoj čuju i nije pravilno pisati ni više ni manje slova nego što je potrebno. Primjerice: *to, oni, chlovek*, a ne *tho, onni, chovek*. Drugo opće pravilo nalaže da se riječi – ako se ne može odrediti prema izgovoru – pišu prema načinu tvorbe (*razszuditi*, a ne *raszuditi, polletje*, a ne *poletje* jer “pervo zesta- vlja se iz *raz* i *szudim*; drugo iz *pol* i *leto...*”). Na kraju, 3. opće pravilo upućuje korisnika da, ne pomažu li mu 1. i 2. pravilo, piše riječi “z onemi slovami, s kojimi se

vu najboljih horvatskih knjigah pisane na- hađaju” (*poleg, hvala* a ne *polek, fala*).

Mali se dodatak 3. pravilu odnosi na pisanje stranih riječi: “Stranske reči, koje ni moči na čiste horvatske reči obernuti, i koje vu horvatski jezik prijete jesu, naj se pišu horvatskemi slovami poleg narednih horvatskoga pravopisanja. Zato se ima pisati: *Katekismush, Kristush, (...) Cziczero, Kvintilianush, (...) prakticzirati*; ne pak *Catechismus, Christus, (...) Cicero, Qvintilianus, (...) practicerati*”. Iznimno je dopušteno onima koji znaju strane jezike i latinski jezik pisati vlastita imena prema jeziku izvorniku. I tom se odredbom autor *Naputchenya* deklarira kao osoba širokih nazora, svjesna različitih izobrazbenih razina društva u kojem živi.

Čini nam se, na osnovi skice koju smo ovdje pokazali, sasvim umjesnim zaključiti kako je trud uložen u priređivanje za tisk *Naputchenya za horvatzki prav chtetu y piszati* iz 1808. višestruko opravdan. Djelo poput ovoga jasan je znak da je hrvatski kajkavski književni jezik do preporoda imao itekako izgrađenu jezikoslovnu sastavnicu, prilagođenu raznim korisnicima. Ono svjedoči da su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj postojala dobra i stručno fundirana pravopisna pravila koja su se tijekom stoljeća usavršavala, usustavljivala i jačala.

Svijest o postojanju i dosezima hrvatske kajkavštine, nesporno, danas treba iznova potaknuti. Tomu će, osim samoga pretiska *Naputchenya*, uvelike pridonijeti i pomno odrađen urednički posao Alojza Jembriha, prijepis suvremenom latiničnom grafijom, opsežan rječnik i reprezentativna jezičnopovijesna studija.

Kristian Lewis

Leksikografski potporanj hrvatsko-poljskim vezama

Milan Moguš – Neda Pintarić: *Słownik polsko-chorwacki/Poljsko-hrvatski rječnik* Školska knjiga, Zagreb, 2002., 1151 str.

Pri pisanju leksikografskih djela, pa tako i svih vrsta rječnika, autoru se nameću mnoge obveze i konvencije kojih se mora pridržavati – broj leksema i način njihove obradbe, ustroj leksikografske jedinice, odrednice, definicije... Ono, međutim, što u konačnici presuđuje je li leksikografsko djelo dobro načinjeno nije samo njegovo formalno savršenstvo, već i vještina kojom je napisano. A za vještinu treba, nedvojbeno, vremena i pomnje. Da je u *Słownik polsko-chorwacki/Poljsko-hrvatski rječnik* autorā Milana Moguša i Nede Pintarić uloženo i mnogo vremena i mnogo pomnje, može se pouzdano tvrditi.

Hrvatsko-poljske veze sežu duboko u slavensku prošlost, a suvremena kulturna, znanstvena i umjetnička prožimanja svjedoče o tome da su Poljaci i Hrvati zadržali zanimanje jedni za druge te da za informacijama o dostignućima na svim poljima javnoga stvaralaštva i napretka obaju naroda itekako postoji interes. Svekoliku višerazinsku komunikaciju, ne treba sumnjati, poboljšat će i *Poljsko-hrvatski rječnik* koji ovdje prikazujemo.

Izrazit i posvema reprezentativan primjer ugledanja u Poljake kao uzorne, hrabre i čestite ljude nalazimo već u staroj hrvatskoj književnosti. Riječ je o epskome spjevu *Osmanu* Dubrovčanina Ivana Gundulića. To remek-djelo baroknoga stvara-

laštva tematizira povijesni događaj, sraz Poljaka i Turaka kod Hoćima 1621. godine. Poljska pobjeda, a posljedično i Gundulićev ep, u očima Hrvata koji su i sami strepili zbog turskih nadiranja učinili su Poljake (među)narodnim junacima dostojnima hvale i nasljedovanja. Zahvaljujući Gundulićevo stvaralačkom umijeću, nadahnuću i univerzalnosti poruka izrečenih u *Osmanu*, o vrlinama Poljaka čitamo i danas.

Golem je prinos u povezivanju dvaju naroda u novije vrijeme dao Julije Benešić (1883. – 1957.), istaknuti književnik i filolog i veliki promicatelj hrvatsko-poljskih literarnih i kulturnih veza. Bio je lektor za poljski jezik na Sveučilištu u Zagrebu te lektor za hrvatski jezik na Varšavskome sveučilištu. Za boravka u Poljskoj pokrenuo je izdavanje djela pisaca s područja bivše države, pisao o književnim prožimanjima, hrvatskim i poljskim autorima, uredio antologiju poljske lirike... Godine 1937. objavio je u Varšavi *Gramatyku języka chorwackiego czyli serbskiego*, u kojoj su u posebnome poglavlju, na 46 stranica, iznesene i neke uglavnom leksičke razlike između hrvatskoga i srpskog standardnog jezika. U Zagrebu je pak 1949. objavljen njegov *Hrvatsko-poljski rječnik*.

S obzirom na to da obuhvatniji poljsko-hrvatski rječnik nije postojao, njegov je izradbi prionuo Milan Moguš, koji je u razdoblju od 1961. do 1963., poput Julija Benešića, bio lektor za hrvatski jezik na Varšavskome sveučilištu. On je napisao dio od slova P do Ž, bez slova Z, a Neda Pintarić sa zagrebačke polonistike napisala je dio od A do O i slovo Z te dala tomu vrijednomu djelu završni oblik.

Kako posvjedočiše autori, rječnik je nastajao dvadesetak godina, a svjetlo dana ugledao 53 godine nakon Benešićeva.

Rječnikom je obuhvaćeno više od 100.000 natuknica, a svakako valja izdvojiti izdašnu frazeologiju, koja je prijevodno vrlo plastična i nadasve živa. Na primjer, kod glagola *gra|ć* uz prvo značenje 'igrati se' nalazimo frazeme (obilježeni kraticom FRAZ) ~ *w otwarte karty* 'igrati otvorenim kartama, ne skrivati svoje namjere, biti iskren, staviti karte na stol'; ~ *w kotkę i myszkę (w ciucibabkę)* 'igrati se mačke i miša (žmurke)'.

Drugo značenje, 'svirati', oprinjere-no je: FRAZ MUZ ~ *na cztery ręce* 'četvero-ručno svirati glasovir (klavir)'; FRAZ MUZ PRAG ~ *pierwsze skrzypce* 'biti prva violina (biti najvažniji); svirati prvu violinu'; FRAZ PRAG ~ *komuś na nerwach* 'ići komu na živce'; FRAZ PRAG ~ *na nosie* 'pokazivati (praviti) dugi nos, dražiti koga, podcijenjivati koga'; FRAZ PRAG ~ *na czyichś uczuciach* 'igrati se tuđim osjećajima, iskoristavati čiju dobrotu (strpljenje, osjećaje)'; FRAZ ~ *na zwłokę* 'otezati, dobivati na vremenu'; RAZG *w to mi graj* 'samo mi još to treba (fali, nedostaje)'; FRAZ RAZG *wszystko gra (szafa gra)* 'sve štima, sve je u najboljem redu'; FRAZ RAZG *kiszki komuś marsza ~ ja* 'nekome krči (krulji) u crijevima, netko umire od gladi'; *komuś gra w piersiach* 'nekomu svira u grudima, netko teško diše (hropti, hriplje)'.

Frazemi – također dosljedno obilježeni kraticom FRAZ – *grać komedię* ('glumati, maskirati (skrivati) pravo stanje stvari, praviti Potemkinova sela, lažno predstavljati stvari') i *coś gra jakąś rolę* ('nešto ima kakvu ulogu') navode se uza značenje 'glumiti, imati ulogu, tumačiti ulogu' itd.

Leksikografske se jedinice nižu na više od 1100 stranica te, uzevši u obzir broj natuknica, *Poljsko-hrvatski rječnik* možemo svrstati u kategoriju opsežnih informativnih rječnika. Obradeni leksik pretežno je preuzet iz suvremenoga poljskog jezika (aktivni sloj leksema), ali nisu zanemarene niti riječi s posebnim statusom u odnosu prema standardu (arhaizmi, regionalizmi, žargonizmi, dijalektizmi).

Poljske natuknice sadržavaju gramatičke kratice za vrstu riječi te neke gramatičke oblike (imenice muškoga roda imaju genitiv jednine i nominativ množine; pridjevi nominativ množine muškoosobne forme; glagoli prvo i drugo lice jednine prezenta i particip, ako se javljaju fonemske alternacije). Primjerice, natuknica *gramatyk* obradena je ovako: *gramaty|k* m (-ka pl -cy) 'gramatičar'. Glagol *granulować* ima ovakvu obradbu: *granul|ować* v (ipf -uję, -ujesz; -ował) 'granulirati, zrnkati, usitnjavati'.

Nađu li se u poljskome dvije izrazno iste riječi koje se odnose na različite sadržaje, dvojnost se označuje rimskim brojevima:

I granat m (-u pl -y) 1. BOT 'šipak, mo-granj, nar (drvo i plod) (Punica granatum)' 2. 'tamnoplava boja'; *jasny/ciemny* ~ 'svijetloplava/tamnoplava boja'.

II granat m (-u pl -y) 1. 'granata' 2. 'granat (poludragi kamen)'.

Što se tiče termina, uvedeni su sustavno i pretežno su ujednačeno obilježeni kraticama. Na primjer, fitonimi su obilježeni kraticom BOT i popraćeni latinskim nazivom:

grązel m (-u pl -e) BOT 'lopoč (Nuphar)'; ~ *żółty* 'žuti lopoč (Nuphar luteum)'

grejpfrut m (-a pl -y) BOT 'grep, grejp,

limunika (*Citrus paradisi*)’ i tomu slično.

Uz natuknicu *grążyca* f nalazimo kraticu *zo* (zoološki) s prijevodom ‘gnjurka (patka)’ bez latinskoga naziva. Kod *goryl* m (s istom kraticom *zo*) uočavamo ‘gorila (Gorilla gorilla)’. Natuknica *góralek* m, također obilježena kraticom *zo*, ima s hrvatske strane definiciju ‘afrički pećinar (kopitar) (*Hyracoidae*)’. Tu je pak naveden red kojemu pripada spomenuti afrički pećinar.

Valja spomenuti da rječnik ima i savjetnički aspekt, tj. pojedine se riječi upućuju na one koje su prihvatljivije, običnije. Primjerice, za pridjev *grapefruitowy* navodi se ‘koji se odnosi na grejp (limuniku), grejpov’. Zatim se znakom ⇨ upućuje na natuknicu *grejpfrutowy*. Kod te se pak riječi navodi nova definicija ‘grejpov, od grejpa, limunikin’. Međutim, oblika *grapefruit*, koji bi se upućivao na *grejpfrut*, nema.

Kod riječi *grępl*el m donose se gramatička određenja (-la pl -le) te se bez navedena hrvatskoga značenja upućuje na *grępla* f _{TEH} ‘greben za češljanje vune, žičana četka’.

Glagol *grzmoc|ić się* v (ipf -ę się, -isz się) _{RAZG} ‘mlatiti se, tući se, šakati se’ upućen je na *grzmotn|ać się* v (pf -ę się, -iesz się) _{RAZG} ‘maznuti se, tresnuti se, bubnuti se, udariti se, krknuti se, ruknuti se’. *Grzmotnąć się* upućen je na *grzmocić się*, a uzajamno povezivanje ovdje je provedeno zbog uspostave vidskoga para. Hrvatska strana kod nesvršenoga je glagola zamjetno kraća nego kod svršenoga.

Promotрили smo i aspekte definiranja jezikoslovnih termina na uzorku obradbe vokalskoga sustava. Kod natuknice *A* definicija je ‘prvo slovo abecede, stražnji

središnji samoglasnik, usnik’; *E* – ‘prednji, srednji, nezaobljeni samoglasnik’; *I* – ‘fonem ili slovo “i”, samoglasnik koji omekšava prethodni suglasnik’. Slijedi frazem *postawić kropkę nad ~* ‘staviti točku na *i*’ te druga značenja – vezničko, čestično, usklično. Kod *O* navodi se ‘okrugli srednji samoglasnik’, a kod *U* ‘usni, okrugli, srednjojezični samoglasnik’.

Natuknicu *wokal* ne nalazimo u slijedu, abecedno je najbliži pridjev *wokaliczny* s prvim značenjem ‘vokalski, samoglasnički’ (uz kraticu _{GR} – gramatički) te drugim ‘vokalan’ (uz kraticu _{MUZ} – muzički). Kod riječi *konsonant* s hrvatske je strane, uz kraticu _{GR}, navedeno značenje ‘konzonant, suglasnik’. Pridjeva izvedenog od te imenice (*konsonantyczny*) nema. Poljski termin za suglasnik, *spółgłoska*, obilježen je kraticom _{LING} te definiran sa ‘suglasnik, konsonant’. Pridjev *spółgłoskowy*, uz kraticu _{LING}, tumači se ‘suglasnički, konsonantski’. *Samogłoska* (kratica _{GR}) znači ‘samoglasnik, vokal’, a pridjev *samogłoskowy* (bez ikakve kratice) – ‘samoglasan, vokalski, vokalan’. U nizu sinonima za vokal, međutim, ne nalazimo termin *otvornik*, a za konsonant *zativornik*, koji su ipak manje-više prodrli u jezikoslovno nazivlje.

U dodatku rječniku priložena je kratka i vrlo pregledna gramatika poljskoga jezika na 36 stranica (*Kratka poljska gramatika/Gramatyka polska w skrócie*). Sastavila ju je Neda Pintarić, a pisana je hrvatskim jezikom uz dijelove na poljskome. U fonetičkoj cjelini (*Fonetika/Fonetyka*) navodi se poljski grafijski sustav, tumači se izgovor glasova i daju pravila o njihovu pisanju te se utvrđuje mjesto naglaska.

U cjelini *Fleksija/Odmiana* opisana je

deklinacija imenica – muška, ženska, srednja, mješovita – uz oprimjerenja deklinacijskih obrazaca; deklinacija i stupnjevanje pridjeva; deklinacija zamjenica (osobne, povratna, zatim pridjevne – pokazne, posvojne, upitno-odnosne, neodređene, određene, niječne, uopćavajuće – te brojevne) i deklinacija brojeva (glavni, redni, zbirni). Konjugacija je oprimjerena četirima prezentskim tipovima, prošlim i budućim složenim vremenom, a na kraju se navodi tvorba zapovjednoga i pogodbenoga načina.

Anatole France definira rječnik kao čitav svijet poredan po abecednom redu. Uzmemo li u obzir veličinu svijeta i obveze pri pretakanju stvarnosti u knjigu, zatim vrijeme i pomnju uložene u taj posao, ne možemo zaključiti drukčije nego da je *Słownik polsko-chorwacki/Poljsko-hrvatski rječnik* obuhvatnošću, obradbom i uporabnom vrijednošću doista ostvario svoju nakanu i postao relevantnim za najširu, bilo usmenu bilo pisanu, dvojezičnu hrvatsko-poljsku komunikaciju.

Kristian Lewis

Povratak u budućnost

Людмила Васильєва: *Штокавські літературні мови: проблеми становлення, розвитку, сучасний стан*, Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002., 344 str.

Nestanak Jugoslavije kao države i nestanak službenoga hrvatsko-srpskoga jezika kojim su govorila četiri naroda na tom prostoru otvorio je mnoga pitanja i stanje, koje se godinama prikazivalo kao jasno, izazvalo je čitav niz problema koje treba riješiti. Nacionalni identitet važan je za svaki narod i usko je povezan s jezikom. Četiri naroda podijelila su se u tri države od kojih svaka svoju samostalnost potvrđuje i vlastitim jezikom. Nove države i novi službeni jezici traže priznanje i svoje mjesto među drugim državama i jezicima. Status hrvatskoga jezika u Hrvatskoj i srpskoga jezika u Srbiji čini se riješenim jer su oni službeno priznati. Problem je s crnogorskim jezikom koji nije jezik samostalne države, ali teži tome da se prizna kao službeni jezik, kao što i ta republika teži samostalnosti.

Jezicima koji su naslijedili jedinstveni hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski jezik bavi se i Ljudmila Vasiljeva u svojoj knjizi *Štokavski književni jezici (Штокавські літературні мови)*, s podnaslovom *Problemi postanka, razvoja, sadašnjeg stanja*. Štokavski književni jezici u ukrajinskoj i ruskoj slavistici nisu bili temom sustavnoga istraživanja, a bosanski i crnogorski gotovo da su nepoznati u širim krugovima, što je potaklo autoricu na pisanje ovakva djela.

Naslov knjige otkriva kriterij odabira građe: štokavske književne jezike autorica je odabrala jer unutar srednjojužnoslavenskoga dijasistema, koji ima cijeli skup dijalekata i govora, oni za svoju osnovicu imaju novoštokavštinu (str. 295).

Stavljajući u naslov naziv “književni jezici”, autorica se udaljila korak od standarda jer jedno od obilježja koje jezik kao standard mora imati jest uključenost u in-

ternacionalnu civilizaciju, odnosno međunarodno priznanje. Dok je, primjerice, ono za hrvatski neupitno, crnogorski ga još nema, pa iako se on ne može proglasiti standardom, ne može se nijekati njegovo postojanje.

Knjiga *Štokavski književni jezici* formalno se sastoji od četiriju dijelova. U prvom dijelu obrađeni su kulturni i književno-povijesni čimbenici formiranja štokavskih književnih jezika. U drugom dijelu autorica opisuje dijalektnu osnovicu štokavskih književnih jezika i pitanja književnojezične koine, a u trećem nelingvističke čimbenike koji su uvjetovali stvaranje štokavskih književnih jezika. U četvrtom dijelu opisan je štokavski jezični sustav i osobitosti postanka posebnih književnojezičnih standarda na njegovoj osnovici. Na kraju je zaključak i opsežan popis literature.

Jezična situacija u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori opisana je u posebnim poglavljima kao cjelinama s različitim povijesnim tijekom na koje je utjecala društvenopovijesna situacija.

Arhaični “staroslavenski”, koji je od početaka pismenosti postojao u Srbiji i koji je u 18. i početkom 19. stoljeća poznat pod nazivom slavenosrpski (mješavina srpskog narodnog i ruskoslavenskog), reformiran je u 19. stoljeću i stvoren je nov književni jezik na posve narodnoj osnovici. U vrijeme djelovanja Vuka Karadžića u Srbiji, u Hrvatskoj stupaju na scenu ilirci. Za razliku od Karadžića, koji je na osnovi narodnoga jezika težio stvoriti novu normu, temeljenu na novoštokavštini, ilirci su imali ideju jezičnoga jedinstva južnih Slavena putem kompromisa, ne odričući se novoštokavskih i neštokavskih jezičnih elemenata.

Težnja za ujedinjenjem južnih Slavena u 19. stoljeću počinje zbližavati te dijelove, pri čemu su kompromisi bili nužni. U konvergentnim književnojezičnim procesima od kraja 19. stoljeća najmanje su izgubili Crnogorci koji su se koristili samo štokavštinom ijekavskoga izgovora i kao organskim idiomom i kao književnim jezikom izgrađenim na njemu. S druge strane, Hrvati su u težnji za ujedinjenjem žrtvovali kajkavski i čakavski književni jezik, Srbi su se odrekli slavenosrpskoga jezika, koji je uspješno funkcionirao kao književni jezik, dok su se Bosanci odrekli velikoga broja posebnosti, svojstvenih njihovoj štokavskoj dijalektnoj osnovici.

U opisu dijalektne osnovice štokavskih jezika autorica se priklonila Brozovićevoj definiciji po kojoj se u osnovici nalazi novoštokavska folklorna koine. No, iako su ti jezici genetski srodni, specifični uvjeti nastanka i razvoja stvorili su među njima razlike.

Nakon gotovo dvostoljetnoga zbližavanja (u 19. stoljeću idejnog, a u 20. stoljeću i stvarnoga u zajedničkoj državi) došlo je do razdvajanja naroda i jezika i povratka starim korijenima. Pri tome su u prvi plan izbili različiti razvojni putovi u razdoblju prije ujedinjenja, različito pismo, religijske i nacionalne razlike. Nacionalna svijest očito je bila prejaka, a i motivi zbližavanja bili su različiti pa se nisu mogli ni ostvariti. Osim toga, hrvatsko-srpski jezik nikada nije zaživio kao nacionalni jezik jer nije izražavao osobitosti nacionalnoga zajedništva ni nacionalnu kulturu.

Svaki od tih četiriju jezika ima svoje posebnosti. Između hrvatskoga i srpskoga jezika postoje razlike u fonetici i fo-

nologiji (razlike u naglascima i raspodjeli glasova kod posuđenica), tvorbi (-*irati* : -*isati*/*-ovati*, -*ost* : -*stvo*...), morfologiji (*netko* : *neko*...) i sintaksi (upotreba infinitiva, upitne konstrukcije...) i na stilističkom planu. Jedna od posebnosti hrvatskoga jezika u odnosu na druge spomenute štokavske jezike jest i postojanje čakavskoga i kajkavskoga koje autorica promatra na isti način kao i profesor Silić¹: elementi kajkavskoga i čakavskoga u štokavskom standardu nisu dijalektizmi već posuđenice jer su kajkavski i čakavski posebni jezici sustavi (usp. str. 306).

U odnosu na hrvatski i srpski jezik bosanski ima neke posebnosti kojima se izdvaja (u prvom redu treba naglasiti posuđenice iz turskog). Posebnost crnogorskoga očituje se u povratku nekim lokalnim obilježjima – postojanje fonema /ʒ/, /š/, /ž/, jotacija skupova *tj*, *dj*, *sj*, *cj*, *zj*, i dr. (usp. str. 309).

Naslov knjige i odabir opisanih književnih jezika zanimljivi su, s obzirom na to da još nisu dobiveni odgovori na sva pitanja. Nemoguće je zanemariti povijesne, društvene i političke utjecaje u stvaranju jezika pa je teško donijeti i konačnu klasifikaciju jezika koja će biti znanstveno neupitna i koja neće ostavljati prostora mogućim modifikacijama.

U knjizi se nalazi obilje podataka, utemeljenih na bogatom popisu literature, iznesenih sustavno i pregledno. Iako su ti podaci uglavnom poznati, potrebno ih je s vremena na vrijeme ponovno pročitati i podsjetiti se na njih. Pogotovo s obzi-

rom na to da je zastupljeno mnoštvo autora s različitim, ponekad i oprečnim stavovima i djelovanjem.

Hrvatski čitatelj, uz pretpostavku da je svladao najveću prepreku – ukrajinski jezik kojim je knjiga pisana – ovom će knjigom obnoviti znanja koja ima i produbiti ih, dok će ukrajinski čitatelj moći puno naučiti o južnoslavenskim jezicima čija sudbina podsjeća i na sudbinu istočnoslavenskih jezika (ukrajinskoga i bjeloruskoga koji su godinama bili u sjeni ruskoga). Knjiga dobiva posebnu vrijednost kada se postavi u kontekst međunarodne (posebno ukrajinske i ruske) slavistike koja u pogledu na južnoslavenske jezike još uvijek pokazuje inerciju i sklonost tradicionalnom, sad već neprihvatljivom stavu o jednom jedinstvenom hrvatsko-srpskom/srpsko-hrvatskom jeziku.

Iscrpnost i obilje podataka koje autorica donosi na jednom mjestu čine ovu knjigu važnim izvorom u znanstvenom i utemeljenom promišljanju o situaciji koja obično budi emocije i ponekad zamagljuje objektivno razmišljanje. Budućnost standardnih jezika na ovim prostorima još nije sasvim jasna, ali do sadašnjeg stanja došli smo povratkom u prošlost. Možda se u prošlosti nalazi i odgovor za budućnost.

Ivana Matas Ivanković

¹ Silić, Josip: *Hrvatski standardni jezik i hrvatska narječja*, Kolo, 4/1998., 425–430.

V. Skokovi etimološki susreti u Vukovaru

Filologija 40, 2003.

Razred za filološke znanosti HAZU objavio je 2003. godine 40. knjigu časopisa *Filologija*. U njoj su tiskani radovi s *V. Skokovih etimoloških susreta* održanih u Vukovaru od 4. do 6. studenoga 2002. godine. U uvodnoj je riječi predsjednik Odbora za etimologiju akademik Vojmir Vinja izrazio zadovoljstvo što su etimološka i onomastička izučavanja u nas uzela maha te podsjetio nazočne da u tom području ima tema, kao naprimjer dopunjavanje ali i istraživanje vjerodostojnosti Skokovih bilježaka, kojih bi se neizostavno valjalo prihvatiti.

U članku *Riječ "vinogradar" kao primjer za proučavanje odnosa između južnih i istočno-slavenskih jezika* Volker Bockholt istražuje složeni put posuđivanja spomenute riječi u slavenskim jezicima, s osobitim obzirom na to kako je ona dospjela u hrvatski, odnosno srpski jezik, uzimajući pri tom u obzir kontinuitet, odnosno diskontinuitet njezina pojavljivanja od najranijih tekstova. U Srbiji je *vinogradar* preuzet iz Rusije. U slovenski i hrvatskokajkavski riječ je dospjela putem slovensko-germanskih kontakata, pa je otud prosljeđena dalje u Bugarsku i Srbiju kroz crkvenoslavenske rukopise. Iz Bugarske i Srbije mogla je, tumači autor, vrlo rano biti preuzeta u istočno-slavenski jezični prostor.

Goran Filipi u članku o etimologiji istrorumunjskoga oblika za slezenu tipa *splira* i rumunjskoga odgovarajućega termina *splină* pokušava na osnovi istroru-

munjskih oblika za slezenu osporiti etimologijski prijedlog koji rumunjski izraz vidi kao novogrčku posuđenicu i potkrijepiti staro etimologijsko rješenje Meyer-Lübkea.

U članku *Korenska etimologija danes* Metka Furlan tumači korijensku etimologiju kao potpuno neutralnu oznaku za dio etimološkog postupka koji riječ povezuje s njezinim tvorbenim prethodnikom, etimonom, korijenom. Pri tome ključnu ulogu ima forma, a ne značenje riječi. Pa čak ni jedan temeljito istraživani razvoj riječi ne može uvijek determinirati sem, što je slučaj kod praslavenskoga **рьсь* 'pas'. Ta riječ nema u svojem značenjskom polju tragova etimološki determiniranoga sema 'šaren, pjegav'.

Alemko Gluhak izlaže u članku *Kakva nam etimologija treba* niz pitanja, počevši s onime o određenju etimologije, kakav je odnos u našim rječnicima spram nje te o dubini etimoloških podataka kroz mnoge primjere u recentnim hrvatskim leksikografskim djelima. Etimologija je, zaključuje autor nizom citata istaknutih hrvatskih lingvista, znanost koja izravno unapređuje razinu jezične kulture.

U članku *Mitološki kriteriji pri određivanju značenjske mijene u etimološkim rječnicima* Radoslav Katičić skreće pozornost na isprva zapuštenu značenjsku stranu etimologije. Etimologijama riječi *put*, *tresti*, *ključ*, *kazati* pridružuje kontekst arhajskoga mitskoga kazivanja, što pomaže čvrstini etimološke argumentacije, a time omogućuje i bolju obradbu natuknica u etimološkim rječnicima.

Maslina Ljubičić polazi u članku *Lažni parovi i etimologija* od opće definicije lažnih parova i raspravlja o tome je li za uspostavljanje semantičkih lažnih pa-

rova presudno zajedničko podrijetlo riječi. Niz analiziranih primjera negira tu postavku, a za potkrepu navodi primjer interferencije lažnoga parnjaka nevidljivo-ga jezika u etimološkom tumačenju suvremenoga rječnika.

U članku *Dvije nepoznate hrvatske etimologije* Ranko Matasović predlaže etimologije za riječi *santa* i *šaka*, koje nisu etimološki obrađene u Skokovu *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*. Riječ *santa* dovodi u vezu s korijenom *san- od kojega dolazi i riječ sanjke, povezuje s ie. korijenom *skeh₂n-, od kojeg je i grč. *skēnē*. Riječ *šaka* izvodi iz korijena *čak- 'udarati' onomatopejskoga podrijetla.

Žarko Muljačić u uvodu članka *O dvjema vrstama hrvatskih "pseudoromanizama"* piše o pojmovnoj opreci *etymologia proxima* i *etymologia remota* koja dovodi u pitanje nužnost "nazovi-izama", pa tako i *pseudoromanizama*. Autor pokazuje da je spomenute posuđenice bolje zvati konkretnim nazivom koji je u svezi sa stranim (neromanskim) jezikom iz kojega ih je hrvatski jezik primio. Članak je strukturiran u tri cjeline, u kojima autor na konkretnome jezičnome materijalu pokazuje problematiku neposrednih i dalekih etimona, tzv. mnogostrukih etimona te u poglavlju "selektivno oprimjerenje" komentira slučajeve germanizama, rusizama i nekih posuđenica iz drugih jezika.

O hiperkorektnoj fonološkoj zamjeni u nekim čakavskim posuđenicama italo-romanskoga podrijetla piše u članku istoga naziva István Vig, ilustrirajući to na četiri dijalektizma: *rogač*, *ganač*, *beči* i *čok*, gdje se nalazi fonem /t/ mjesto očekivana-g fonema /ts/.

Zrnka Meštrović

Par riječi o jednom uspješnom leksikografskom skupu

Filologija, knjige 36-37 i 38-39

Godine 2002. u Zagrebu je izišao dvo-broj časopisa *Filologija*, knjige 36-37 i 38-39. U njemu su objavljeni radovi sa znanstvenoga skupa *Dvojezična i višejezična leksikografija*, održanog u Zagrebu 15. i 16. studenoga 2001., u organizaciji Odbora za leksikografiju Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Na skupu su svojim referatima sudjelovali mnogi istaknuti domaći, ali i strani leksikografi.

Terminologija i terminološki rječnici tema je kojom se bavila većina leksikografa. Najveću pozornost privukao je njemačko-hrvatski tehnički rječnik Vlatka Dabca. Matea Birtić i Goranka Blagus Bartolec analiziraju dio te građe pod nazivom *More* u članku *Oceanografsko nazivlje Vlatka Dabca*, i to na tri razine: leksikografskoj, jezičnoj i terminološkoj. Dio ostavštine koja se odnosi na paleontologiju, a obuhvaća 119 ispisanih stranica, obradila je Željka Brlobaš, zaključujući da rječnik omogućuje pristup boljem normiranju i usustavljanju paleontoloških naziva u hrvatskome jeziku. Marijana Horvat i Barbara Kovačević istražile su Dabčeve rukopisne bilješke uz petojezični *Auto-moto rječnik* Josipa Modlyja te ocijenile da su njegovi komentari i intervencije usmjereni k normiranju automobilskog nazivlja. Lana Hudeček prikazala je jezični materijal iz područja graditeljstva, koji obaseže petnaest fascikala rukopisnoga teksta. Milica Mihaljević analizirala je onaj dio Dabčeve ostavštine koji se odno-

si na naftno nazivlje, zamjećujući autorov brižljiv odabir hrvatskih naziva. Opći je zaključak da se mnoštvo iznesenih podataka u Dabca ne može pronaći ni u jednom od postojećih rječnika iste tematike, da ta građa zahtijeva još iscrpniju analizu i da ju je potrebno objaviti ili kao građu ili uzeti kao izvor za nove, suvremene terminološke rječnike.

Značenjske osobine terminologije opisuje Borislava Košmrlj-Levačić u članku *Prikaz pojmovnoga sistema v terminološkem slovarju*, a u prilogu opisuje eksperiment kako bi se u abecedno uređenome rječniku botanike na makro- i mikrostrukturnalnoj razini s eksplicitnim navođenjem hijerarhijskih odnosa među pojmovima (termini) iz pojedinačnih pojmovnih skupina koherentno prikazali dijelovi pojmovnoga sistema botanike i srodnih znanosti, koje je moguće hijerarhijski organizirati. Problemima dvojezične stručne leksikografije na primjeru *Talijansko-hrvatskog poslovnog rječnika* bavi se Tamara Pirjavec Marčeta. U vezi sa semantičkom ekvivalencijom predlaže da se u slučaju stručnog rječnika natuknica proširi primjerima konkretnih govornih činova i iskazima koji se najčešće upotrebljavaju u poslovnom jeziku. U radu *Hrvatske istovrijednice engleskih metafora u rječnicima elektrotehničkog nazivlja* Anuška Štambuk uspoređuje metaforičke modele dviju strana rječničkih članaka u englesko-hrvatskim rječnicima elektroničkog nazivlja, odnosno konceptualnu organizaciju koja je imanentna izabranim primjerima. O pravnoj terminologiji u slovenskim višejezičnim pravnim rječnicima, kojih je u zadnjih 150 godina bilo 27, piše Jakob Müller u članku *Slovenski večjezični pravni slovarji*. O komparabilnosti pojmova

u dvojezičnim pravnim rječnicima piše u članku istoga imena Milica Gačić, u nizu primjera razrješava dileme i/ili nudi rješenja za prijevode engleskih natuknica iz pravnog repertoara.

Žargonom se bave Marjeta Humar i Vesna Muhvić-Dimanovski.

U članku *Tipologija žargonskega izraza v slovarju slovenskega knjižnega jezika in modernih terminoloških slovarjev* Marjeta Humar opisuje što je žargon i kako ga definiraju neki jezični priručnici i stilistike. O potrebi da supstandardni jezik, koji svakim danom sve više prodire u književne tekstove, u film, na televiziju i publicistiku, nađe svoje mjesto u dvojezičnom rječniku piše Vesna Muhvić-Dimanovski u članku *Žargonizmi u dvojezičnom rječniku*. Naznačuje potrebu i teškoće definiranja žargona, navodi njegove osobine te piše o problemu određivanja kriterija prema kojima će neki žargonizam biti uvršten u rječnik.

Frazeologiji je posvećen rad Željke Fink koja konzultirajući niz hrvatskih, ali i stranih leksikografskih priručnika (engleskih, talijanskih, poljskih, čeških, slovačkih i ruskih) traži rješenje valja li pisati u hrvatskome sastavnicu *Bog* unutar frazema velikim ili malim slovom. U članku *O mogućnostima konceptualne ili tematske organizacije i obrade frazeologije* Anita Hrnjak zagovara i argumentira prednosti primjene onomasioloških principa u dvojezičnoj leksikografiji, odnosno kod prevođenja frazema, ističući da se tek kroz usporedbu konceptualnih skupina frazema dvaju ili više jezika otkrivaju bitne sličnosti i razlike na strukturalnoj, semantičkoj, pragmatičkoj i kulturološkoj razini. Nedostatnost opisa frazeoloških izraza u dvojezičnoj leksikografskoj literatu-

ri u kojima imenički dio frazema predstavlja somatski pojam, a koji po učestalosti zauzimaju visoko mjesto u svakodnevnoj komunikaciji, potaknula je Ivanu Jerolimov za članak *Analiza frazema sa semantizmom bocca u talijansko-hrvatskom dvojezičnom rječniku*. O leksikografskoj obradbi poredbenih pridjevskih frazema u tri dvojezična opća njemačko-hrvatska i hrvatsko-njemačka rječnika Željka Matulina piše u članku *Obradba poredbenih pridjevskih frazema u njemačkom rječniku*. Mira Menac razmatra odabir uopćenog frazema na fonološkoj i morfološkoj razini u članku *Problemi izrade više-dijalektalnoga frazeološkog rječnika*, gdje odgovara na pitanje treba li u tijelu članka navesti odgovarajući frazem književnoga jezika i značenje.

Paralelni korpusi tema su nekolicine članaka. Pod naslovom *Paralelni korpusi i višejezični rječnici* objašnjava Ivana Simeon osnovne pojmove korpusne metodologije, piše o neprocjenjivoj vrijednosti konsultiranja paralelnih korpusa pri sastavljanju dvojezičnih i višejezičnih rječnika, jer su oni sredstvo za istraživanje terminologije, kontrastivnu lingvističku analizu i definiranje prijevodnih ekvivalenata. Marko Tadić i Krešimir Šojat polaze u radu *Identifikacija prijevodnih ekvivalenata u hrvatsko-engleskom paralelnom korpusu* od provjere mogućnosti uporabe statističkih metoda pronalaženja prijevodnih ekvivalenata (*translational equivalents, TE*) na razini riječi i parova riječi u paralelnom korpusu tipološki relativno udaljenih jezika kao što su hrvatski i engleski. Na osnovi Fillmoreove semantike kombinirane s konstrukcijskom gramatikom razvila je Beryl T. S. Atkins u suradnji s Paulom Kayem metodu koja poma-

že leksikografu odrediti kojim informacijama iz korpusnih podataka dati prednost pri izradi rječničkog članka, što izlaže u svojem članku *A New Approach To Bilingual Lexicography Using Frame Semantics*. U članku *Višečlane leksičke jedinice u općim i stručnim dvojezičnim rječnicima* razmatra Boris Pritchard teoretska i praktična pitanja utvrđivanja i opisa višečlanih leksičkih jedinica, koje pokušava definirati i tipologizirati na morfosintaktičkoj, sintaktičko-semantičko-leksikološkoj, kognitivno-konceptualno-lexikološko-semantičkoj i leksikografskoj.

Povijesna leksikografija tema je nekolicine članaka, a dva od njih odnose se na Hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik Jakova Mikalje iz 1649. godine. Darija Gabrić-Bagarić u članku *Postoji li rječnički članak u dopreporodnim rječnicima* opisuje Mikaljin leksikografski hrvatski tekst i istražuje što sve može imati status natuknice, na koje se sve elemente gramatičke obradbe pojedinih vrsta riječi nailazi, što je za Mikalju definicija, koliko je sinonimije u hrvatskome leksikografskom tekstu, što uvjetuje pojavu homonima. Ljiljana Kolenić opisuje Mikaljinu zavidnu leksikografsku zrelost te pokazuje da ga hrvatski leksikografi iz kasnijih stoljeća uzimaju kao predložak. Hrvatsko-talijanski pojmovni rječnik u Appendinijevoj gramatici iz 1808. godine opisuje u članku istoga naziva Lina Pliško, pokazujući da mu je izvor rječnik Tome Babića dodan 2. izdanju njegove gramatike *Primma grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata* (Venecija 1745). Adela Ptičar opisuje u radu *Hrvatska sastavnica u školskom hrvatsko-njemačkom rječniku iz 1815. godine* posve nepoznat školski rječnik tiskan anonimno u Karlovcu

pod nazivom *Kroatisch Deutsches Wörterbuch zum Nutzen der Gränz Schuljugend von einem Schulfreunde herausgegeben*. Aneksni rječnik Ignaca Kristijanovića uz gramatiku kajkavskoga jezika iz 1840. godine, koji je jedan od prvih konverzacijskih priručnika, obrađuje Barbara Štebih. Autori Volker Bockholt, Zrnka Meštrovic i Nada Vajs istražuju u svojem radu *Nepoznati dvojezični rječnik Ivana Tanzlingera Zanottija* podrijetlo i filijaciju vlasništva prvi put hrvatskoj jezikoslovnoj javnosti prikazanoga talijansko-hrvatskoga rječnika iz 17. stoljeća, koji se čuva u knjižnici Britanskoga muzeja. Loretana Despot bavi se u članku *Hrvatsko-latinski rječnik Matije Jakobovića iz 1710. godine* leksičkim sličnostima i različitostima između rukopisna Jakobovićeve rječnika i *Dictionara* Jurja Habdelića tiskanoga 1670. O ulozi višejezičnih rječnika u nastajanju hrvatskog jezičnog standarda u 16. i 17. stoljeću, uzimajući kao primjer katoličke pisce i leksikografe Bartola Kašića i Jakova Mikalju, piše Valentin Putanec i pokušava odgovoriti na pitanje zašto je štokavski govor prevaгнуo u Hrvata.

O dijalektnim rječnicima piše Sanja Vulić u članku *Rječnici izvornih gradišćanskohrvatskih govora* klasificirajući ih s obzirom na opseg i elemente kontrastivnosti i ilustrativnosti, s obzirom na veću ili manju izvornost natuknica u odnosu na pojedine mjesne govore ili skupine govora i dr.; dok Nikola Benčić u svojem članku svrstava gradišćanske rječnike u tipove.

Žarko Muljačić potiče istraživanja dal-matoromanske skupine jezika koja tvori značajan dio tzv. iliroromanske podobi-telji u radu pod nazivom *O potrebi izra-*

de hrvatsko-veljotskog rječnika (i analo-gnih hrvatsko-dalmato-romanskih glosa-ra), što bi pridonijelo smanjivanju prazni-na u općeromanskom jezičnom atlasu na području u kojemu su nekoć živjeli auto-htoni istočnojadranski Romani.

O onomastici u rječniku, odnosno o potrebi određivanja kriterija za odabir i načela obrade onima u dvojezičnim rječnicima piše Dunja Brozović Rončević članku *Onimija u dvojezičnim rječnicima*. Uloga onomastičke građe u navedenome tipu leksikografije različita je od one koju onimi imaju u jednojezičnim, osobito povijesnim ili enciklopedijskim rječnicima, a pogotovo od njihove uloge u bilo kojem tipu specijaliziranoga ili općega onomastičkoga rječnika, a odabir onomastičke građe izravno ovisi o tome komu je i kojoj svrsi rječnik namijenjen.

Više autora bavi se temom jezičnog posuđivanja. O *semantičkoj adaptaciji francuskih posuđenica u hrvatskom jeziku* naslov je članka Ljube Dabo-Denegri, gdje autorica pokušava utvrditi promjene značenja kroz koje prolaze posuđenice iz francuskoga u procesu adaptacije u hrvatskome. Marija Turk i Helena Pavletić obrađuju u radu *Kalkovi u hrvatskim dvojezičnim i višejezičnim rječnicima* kalkove uvrštene u rječnike objavljene u 19. stoljeću: Drobničevu, Mažuranić-Užarevićevu, Parčićevu, Stulićevu, Šulekovu, Veselićevu, Voltićevu te u djelima *Juridisch-politische Terminologie*, kao i u *Sbirci nekih rečih* iz dodatka *Danici Horvatskoj*, pokazujući da kalkiranje u hrvatskome jeziku ima dugu tradiciju.

O problemu tzv. *lažnih prijatelja* unutar slavenske jezične porodice piše Kristian Lewis u članku *Rječnik hrvatskih i slavenskih lažnih prijatelja*, opisujući zami-

sao i neke osnovne postavke za izradu rječnika međujezičnih homonima, što bi bila pomoć prevoditeljima u radu, olakšalo bi učenje slavenskih jezika, a poticaj bi dobila komparativno-kontrastivna istraživanja jezika u kontaktu. Maslina Ljubičić razmatra u članku *Hrvatsko-talijanski lažni parovi: standardni jezik i dijalekt* specifičan slučaj lažnih parova unutar istog jezika, čemu su uzrok u hrvatskim dijalektima varijetetima preuzimanje riječi iz različitih jezika. Autorica podsjeća da granice ni položaj jezika nisu utvrđeni jednom za uvijek te da uslijed semantičkih promjena usmjerenih prema leksičkoj konvergenciji nije isključeno da poneki potpuno lažni par prijeđe u djelomičan ili pravi.

Mogućnost leksikografskog prikaza raznih tipova i pojava oblika metonimije te leksikografske postupke koji bi najprimjerenije prikazali narav metonimije opisuju autori Mario Brdar, Rita Brdar-Szabó i Gabrijela Buljan u članku *Tipologija metonimija i njihova obrada u jednojezičnoj i dvojezičnoj leksikografiji*, upirući se u radove u okviru kognitivne lingvistike.

Stereotipizirane formulacije, odnosno rutinske formule koje se odnose na pozdrave u nizu općih dvojezičnih rječnika, a čija je osnovna funkcija signaliziranje spremnosti za kontakt i indiciranje odnosa s adresatom, analizira u svojem članku Nada Ivanetić. Pragmatične elemente u rječničkome članku (uz poljske glagole govorenja) opisuje Nada Pintarić na primjerima glagola govorenja iz *Poljsko-hrvatskoga rječnika* te na koji se način rabi pragmatični kvalifikator s obzirom na izražavanje različitih emocionalnih vrijednosti izabranih glagola i njihovih fra-

zeologizama. Bernardina Petrović defini- ra mjesto uputnice u strukturi rječničkog članka u radu *Uputnice u dvojezičnicima s hrvatskim kao polaznim jezikom* i podsjeća da tu temu hrvatski leksikografi neprav- vedno zanemaruju, zaboravljajući da njihova razrađena primjena uvelike pridonosi kvaliteti leksikografskog teksta.

Potreba izradbe hrvatskoga rječnika namijenjenog strancima, makrostruktura, odnosno mikrostruktura jednoga takvoga potencijalnog rječnika tema je članka *O rječnicima hrvatskoga kao stranoga jezika* Zrinke Jelaske, Lidije Cvikić i Jasne Novak. Nužnost potrebe ekspliciranja vida hrvatskim glagolima u dvojezičnim rječnicima, u prvome redu zato da bi se strancima olakšalo snalaženje, tema je članka Nives Opačić. Autorica je svjesna da je tema glagolskoga vida jedno od najtežih poglavlja hrvatskoga jezika. Potreba da rječnik bude u prvome redu informativan za korisnika potaknula je Milenka Popovića i Raisu Trostinsku da na primjeru rječnika kojima su hrvatski, ruski i ukrajinski ili polazni ili ciljni jezik pokažu u članku *Odnos polaznoga i ciljnog jezika* nužnost davanja morfoloških podataka. Dubravka Sesar koncentrira se u svo- jemu članku na gramatičku obradu glagolskih natuknica u dvojezičnim rječnicima s hrvatskom, češkom, slovačkom, poljskom i ruskom komponentom, s obzirom na to da je jezična, tipološka, ali i kontaktna sličnost slavenskih jezika olakšava obradu, no češće iziskuje od leksikografa pojačan oprez (npr. pojava leksičkih “lažnih prijatelja”). Irena Stramljić Breznik piše o rječnicima govornoga jezika u članku *Kateri podatki iz besednodružinskoga slovarja so uporabni v dvo- ali večjezični leksikografiji?*, te pritom diskutira o upotrebno-

sti istih rječnika u dvojezičnoj leksikografiji jer se pokazuje da takav rječnik s pojedinim modifikacijama može poslužiti kao prihvatljiva osnova za alfabetski ili tematski uređene dvojezične rječnike familija riječi, koji su nužni u modernoj leksikografiji.

U tekstu *Teške riječi za leksikografa* Damir Kalogjera obrađuje teškoće u izboru leksika u sastavljanju opisnoga i objektivnog rječnika na primjerima iz engleske i američke leksikografske prakse, odnosno problem “tradicionalnih” *tabu* riječi i onih koje su takvima smatrane vezano uz trenutne ideološke naboje u zajednici.

O leksikografskim definicijama, odnosno leksikografskome opisu značenja s primjerima iz *Osmojezičnog enciklopedijskog rječnika* piše Željko Klaić, ocjenjujući osmojezičnik uspješnijim od nekih jednojezičnih hrvatskih rječnika. Konkretni problem prijevodnih ekvivalenata hrvatskih turcizama u njemačkom i ruskom jeziku na osnovi originala i prijevoda djela Ive Andrića *Na Drini ćuprija* obrađuje Stojan Vrljić, istodobno određujući termin *turcizam* i njegovo mjesto u književnoumjetničkim tekstovima.

Vrstama rječnika bavi se nekolicina autora. Sanja Brbora piše o slikovnim rječnicima u istoimenom članku, o posebno me tipu rječnika koji obuhvaća dva različita znakovna sustava – prirodni jezik i sliku, odnosno ikonički sustav. Na primjerima iz poljske leksikografije objašnjava Barbara Kryžan-Stanojević u članku *Mjesto pisanih rječnika u svijetu elektroničkih medija* prednosti i nedostatke kompjutorskih rječnika, koji rješavaju sva ograničenja pisanoga: oni omogućuju uključiva-

nje hiperteksta, povezivanje s datotekama koje su izradili stručnjaci, proširuju granice znanja i daju mogućnost kombiniranja više rječnika u jedan, a prije svega su ekonomični. Radovan Lučić piše o projektu izrade hrvatsko-nizozemskog obustranog rječnika s predviđenih 45000 natuknica, koji bi, za razliku od tradicionalnog, sadržavao niz popratnih podataka, gramatičkih i drugih odrednica iza prijevodnih ekvivalenata, rekcije i prijedložne konstrukcije, primjere uporabe, kolo-kacije, frazeologiju uz korištenje internacionalno uvriježene terminologije. O višjezičnim tematski organiziranim tezaurusima koji su proizašli iz pedagoško-leksikografske tradicije *vocabularia* (i renesansne *vulgaria*), a koji slijede iskustvo mezopotamskih pisarskih škola, piše Anja Nikolić-Hoyt u članku *Iz povijesti višjezičnih tezaurusa*.

Zrnka Meštrović

Doprinos proučavanju hrvatsko-talijanskih jezičnih dodira

(Lelija Sočanac: *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004)

Političke, gospodarske i kulturne veze dviju jezičnih zajednica obično imaju i različite lingvističke posljedice koje idu od leksičkog posuđivanja, preko importacije fonema, morfema, gramatičkih i semanti-

čkih struktura.

Knjiga Lelije Sočanac *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri* bavi se proučavanjem posljedica hrvatsko-talijanskoga jezičnog dodira koji je prisutan od samoga početka hrvatske povijesti na istočnoj obali Jadrana. Talijanizmima se smatraju sve posuđenice s talijanskoga govornog područja, kako one iz talijanskoga standardnog jezika tako i one iz različitih talijanskih narječja (među kojima dominiraju venecijanizmi i toskanizmi). Ne radi se o razlici između primarnih i sekundarnih talijanizama.

Kako bi što sustavnije prikazala hrvatsko-talijanski jezični dodir i njegove posljedice, autorica u svoje istraživanje uključuje sinkronijsku i dijakronijsku dimenziju. Sinkronijskoj dimenziji pripadaju dodiri hrvatskoga i talijanskoga standardnog jezika koji se intenziviraju od 19. stoljeća posuđivanjem brojnih talijanskih termina. Dijakronijsko se istraživanje odnosi na proučavanje dugotrajnih i intenzivnih kulturnih, političkih i jezičnih hrvatsko-talijanskih dodira na jadranskoj obali.

Analiza talijanizama u suvremenome hrvatskom književnome jeziku utemeljena je na postojećim jednojezičnim rječnicima hrvatskoga jezika i rječnicima stranih riječi.

Talijanski utjecaji u širem vremenskom rasponu proučavani su na korpusu dubrovačkih dramskih tekstova (komedije Marina Držića, anonimne komedije iz 17. stoljeća, dubrovačke adaptacije Molièrea, komedije Vlaha Stullija, Vojnovičeve drame) čiji jezik autorica smatra bliskim govornom jeziku.

Usporedbom dvaju korpusa ukazalo se

na razlike između, terminologijom L. Bloomfielda, kulturnog i intimnog posuđivanja. Kulturnim se posuđivanjem, naime, posuđuju riječi za nove stvari i pojmove, dok je intimno posuđivanje rezultat trajne dvojezičnosti na razini jezične zajednice.

Knjiga ima šest poglavlja.

Prvo poglavlje predstavlja pregled dirnojezikoslovnih istraživanja počevši od leksikografije 18. stoljeća pa do suvremenih spoznaja sociolingvistike, psiholingvistike i dodirnoga jezikoslovlja. Autorica se bavi pitanjima vezanima uz dvojezičnost, jezično posuđivanje, interferenciju i prebacivanje kodova.

Budući da je jezično posuđivanje dio kulturnoga posuđivanja i rezultat specifičnih povijesnih i političkih odnosa, pri svakom je dirnojezikoslovnom istraživanju nužan interdisciplinarni pristup. Stoga Lelija Sočanac u drugom poglavlju svoje knjige donosi povijesni pregled hrvatsko-talijanskih dodira u Istri, Dalmaciji i na području Dubrovačke Republike.

Sljedeća tri poglavlja bave se analizom adaptacije talijanizama na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Pri svojoj analizi autorica koristi model Rudolfa Filipovića te razlikuje primarne i sekundarne adaptacijske procese.

Analizom morfološke i semantičke adaptacije talijanizama iz dvaju spomenutih korpusa autorica je pokazala i bitne razlike u prirodi kulturnoga i intimnoga posuđivanja. Autorica tako zaključuje da je na morfološkoj razini osnovna razlika između dvaju analiziranih korpusa u zastupljenosti vrsta riječi. U oba korpusa dominiraju imenice (*finale, regata, sonata*), ali dok su u korpusu talijanizama iz hrvatskoga standardnog jezika ostale vrste rije-

či vrlo slabo zastupljene, u dubrovačkom korpusu prisutan je veliki broj glagolskih (*akomodat se, akoradžat se, parat*) i pridjevskih posuđenica (*fedel, grazioz, lešo*), pa čak i veznika (*anci, pure, dunkve*) i pridjelog (*kontro, sekondo*).

Razlike između dvaju korpusa najizraženije su na semantičkoj razini. Naime, budući da kulturne posuđenice u jezik primatelj ulaze kako bi ispunile leksičke praznine, talijanizmi u hrvatskome standardnom jeziku uglavnom su termini vezani uz umjetnost (*akvarel, opera, sonet*), trgovinu i bankarstvo (*akonto, banka, neto*), kulinarsstvo (*njoki, panceta, ravioli*) i sl. Intimnim se posuđivanjem preuzimaju i riječi za koje postoje domaći ekvivalenti, pa tako dubrovački korpus obuhvaća i talijanizme kojima se označavaju apstraktni pojmovi (*fortuna, gracija, speranca*), karakterne osobine (*koradž, ipokrizija, ambicioz*), interpersonalni i obiteljski odnosi (*amičicija, konfidenca, matrimonij*), tipovi osoba (*adulatur, traditur, vilan*)...

Novost u hrvatskim dodirnojezikoslovnim istraživanjima predstavlja proučavanje prebacivanja kodova kojim se autorica bavi u šestom poglavlju. Prebacivanje kodova pojavljuje se samo u uvjetima postojanja prilično visokoga stupnja dvojezičnosti na razini jezične zajednice. Lelija Sočanac, analizirajući prebacivanje kodova u dubrovačkim književnim i arhivskim izvorima, zaključuje da ono reflektira sociolingvističke funkcije jezika u dodiru, a da su njegovi pragmatički aspekti vezani uz pojedinačnu komunikacijsku epizodu.

Dodatak knjizi su rječnik talijanizama u hrvatskome standardnom jeziku i rječnik talijanizama u dubrovačkoj književnosti. Rječnici su organizirani abecedno, a natuknica se temelji na ortografskom

obliku talijanskoga modela. Uza svaku se natuknicu donose talijanski izgovor, oznaka vrste riječi (ako je riječ o imenici, donose se i oznaka roda i broja) te broj značenja na temelju talijanskih jednojezičnih rječnika. Uz repliku se donose fonološka i morfološka adaptacija te značenje replike u odnosu prema broju i polju značenja modela. U opis su uključene promjene kroz koje posuđenica prolazi u fazi primarne i sekundarne adaptacije.

Počevši od uvodnoga poglavlja u kojem autorica pokazuje temeljito poznavanje (i najrecentnije) literature s područja dodirnog jezikoslovlja, a koje se može čitati i kao dodirnojezikoslovni priručnik, pa sve do rječnika talijanizama, čiju vrijednost nije potrebno posebno naglašavati, knjiga Lelije Sočanac *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri* iscrpna je i detaljna studija talijanizama u hrvatskome jeziku i predstavlja značajan doprinos hrvatskome dodirnom jezikoslovlju.

Barbara Štebih

O stilu sa stilom

(Branko Tošović: *Funkcionalni stilovi / Funktionale Stile*, Institut für Slavistik der Karl – Franzens – Universität, Graz, 2002)

Stilistika se kao zasebna znanstvena disciplina počela intenzivno razvijati tek početkom 20. stoljeća, no bilo joj je do-

voljno relativno kratko razdoblje samostalnog postojanja da dostigne zavidnu razinu razvijenosti. Danas možemo govoriti o čitavom nizu stilističkih metoda i velikom broju teorija – stilostatistici, stilistici odstupanja, semiotičkoj stilistici, tekstualnoj stilistici, stilistici kodiranja i dekodiranja, paradigmatičkoj i sintagmatičkoj stilistici, kontrastivnoj stilistici. Jedno od središnjih mjesta među suvremenim stilističkim pravcima zauzima funkcionalna stilistika čiji je predmet uporaba i funkcioniranje jezika u pojedinim područjima ljudskog života.

Upravo funkcionalno raslojavanje jezika temom je knjige *Funkcionalni stilovi* uglednog slavista Branka Tošovića. Sam termin *funkcionalni stil* tipičan je slavistički pojam koji se u zapadnoj pragmalingvistici najčešće zamjenjuje terminima registar ili vrsta teksta.

Knjiga se sastoji od sedam poglavlja: *Stilistika. Stil. Funkcionalni stil, Stil kao informacija, Književnoumjetnički stil, Publicistički stil, Naučni stil, Administrativni stil, Razgovorni stil*. Rad sadržava još *Uvod, Zaključak*, vrlo bogatu bibliografiju u kojoj (uz engleske, francuske i njemačke) prevladavaju ruski, češki i slovački naslovi, popis kratica, detaljno kazalo imena i predmetno kazalo te opširne sažetke na engleskome i ruskome jeziku.

U *Uvodu* autor smješta funkcionalne stilove među jezične činjenice, a funkcionalnu stilistiku među ostale jezikoslovne discipline. Zaključuje da složenost jezične pojave i djelovanja funkcionalne stilistike zahtijevaju interdisciplinarni pristup i suradnju zapravo svih grana lingvistike: od fonologije do filozofije jezika. Naglašava da je funkcionalna stilistika samo jedan od stilističkih pravaca koji nije u supro-

tnosti s drugima niti ih isključuje.

U prvom poglavlju *Stilistika. Stil. Funkcionalni stil* autor utvrđuje da je stilistika najmlađa i najstarija lingvistička disciplina – najstarija jer korijenje vuče iz retorike a najmlađa kao suvremena lingvistička disciplina. Autor problematizira i nedovoljnu određenost predmeta stilistike. Naime, dok druge lingvističke discipline imaju svaka svoju jezičnu razinu, postavlja se pitanje što preostaje lingvistici. Tošovićev odgovor je «ništa i sve». Slijedi pregled najznačajnijih metoda i pravaca moderne stilistike. Kao ključne momente za razvoj stilistike autor izdvaja Ballyjevu afektivnu stilistiku, rad praškoga lingvističkoga kruga (Teze 1929), rasprave u sovjetskome časopisu «Voprosy jazykoznanija» 1954/55, konferencije u Libilicama (Čehoslovačka) iste godine te 1958. u Bloomingtonu u SAD-u.

U sljedećem odlomku pod naslovom *Funkcionalna stilistika* autor ovu stilistiku granu definira kao «lingvističku disciplinu što proučava upotrebu i funkcioniranje jezika u pojedinim područjima ljudskog života, odnosno funkcionalno raslojavanje jezika u obliku stilskih formacija sistemskog karaktera – funkcionalnih stilova». Opisujući njezin razvoj kreće od Wilhelma von Humboldta preko Baudouina de Courtenaya, Ballyja, Moskovskoga lingvističkog kružoka, petrogradskog Opojaza i Bahtinove teorije govornih žanrova da bi ocem funkcionalne stilistike proglasio Bohuslava Havráneka. Havránek je, naime, utvrdio osnovnu postavku za razvoj funkcionalne stilistike: standardni jezik raslojava se prema svojim funkcijama i izvanjskim čimbenicima.

Tošović daje, što je posebna vrijednost knjige, i pregled funkcionalnostilističkih

istraživanja u pojedinim nacionalnim filologijama – od češke i slovačke, njemačke, američke, hrvatske, srpske, pa sve do japanske.

«Što je uopće stil?» pitanje je na koje se pokušava odgovoriti u odlomku *Funkcionalni stilovi*. Na početku se navode različite definicije stila, a potom slijedi rasprava o definiciji stila uopće i funkcionalnog stila. Autor nas upoznaje s diskusijom među sovjetskim i čehoslovačkim jezikoslovcima o tome pripadaju li funkcionalni stilovi jeziku ili govoru. Tošović navodi niz stavova, tumačenja, definicija te vlastitih komentara. Posebna pažnja posvećena je pogledima na pitanje definiranja stila hrvatskih autora (Maretić, Babić, Pranjić). Na kraju autor zaključuje da jednoznačan odgovor na pitanje što su funkcionalni stilovi ne može biti dan niti on može biti potpun i zadovoljavajući. Ipak, nudi vlastitu definiciju funkcionalnih stilova: «Funkcionalni stilovi su ekstralingvistički uvjetovane systemske realizacije jezika u određenim područjima ljudske djelatnosti, odnosno u funkciji tih djelatnosti, sa specifičnom intralingvističkom (paradigmatskom i sintagmatskom) strukturiranošću, matematičko-statističkom zakonomjernošću (frekvencijom i vjerojatnošću uporabe jezičnih sredstava), manjom ili većom tradicionalnošću i povijesnom zasnovanošću.»

U sljedećem odlomku, *Vanjezički konstituenti*, Tošović određuje tri skupine čimbenika koji određuju funkcionalne stilove: društvo, čovjek i jezik. Društvo smatra osnovnim uzročnikom funkcionalnostilističkoga raslojavanja jezika.

Posebno je važno i zanimljivo autorovo razmatranje jezičnih čimbenika koje dijeli na funkcije i mogućnosti, pri čemu

se osobita pažnja posvećuje funkcijama jezika. Prikazana su i istraživanja i pokušaji definiranja jezičnih funkcija od Karla Bühlera do danas. Iako sam smatra da se izdvajanje funkcionalnih stilova ne može provoditi isključivo na osnovi funkcije jezika, Tošović prikazuje i radove i tipologije funkcionalnih stilova onih jezikoslovaca koji smatraju da se ovi stvaraju prvenstveno ili isključivo na osnovi jezičnih funkcija. Na kraju odjeljka daje se redosljed najvažnijih odrednica funkcionalnih stilova: područje ljudske djelatnosti funkcija, način mišljenja, način izlaganja i odnos komunikatora.

Problematikom oblikovanja funkcionalnih stilova bavi se odlomak *Paradigmatika i sintagmatika*. Strukturiranje funkcionalnoga stila, prema Tošoviću, dvodijelan je proces koji se sastoji od izbora i organizacije jezične građe. Unutarjezična pravila strukturiranja pojedinoga funkcionalnog stila čine njegovu normu. Stoga se osnovnom jedinicom funkcionalnoga stila može smatrati tekst, a lingvistika teksta najbližom funkcionalnoj stilistici.

Otkrivanje zajedničkih osobina tekstova, njihova sistematizacija i klasifikacija vodi izradi tipologije funkcionalnostilističke diferencijacije jezika kojom se bavi odlomak *Tipologija*. Tošović u svojoj tipologiji razlikuje sljedeće kategorije: funkcionalnu integracijsku cjelinu, funkcionalnu vrstu, funkcionalnu međuvrstu, funkcionalnu podvrstu i funkcionalni žanr.

Funkcionalna integracijska cjelina predstavlja skupinu funkcionalnih stilova koji čine jedinstvenu zatvorenu grupaciju nastalu u opoziciji jednih vrsta stilova prema drugima, a također i kompletan sustav funkcionalnih stilova izdvojen

u odnosu na drugi kompletan sustav istoga jezika, ovisno o području ljudske djelatnosti o kojem je riječ. Takvu cjelinu Tošović naziva funkcionalnostilskim kompleksom (npr. usmeni i pismeni, strukovni i nestrukovni, profani i sakralni kompleks).

Funkcionalna vrsta predstavlja osnovni tip funkcionalnostilističke diferencijacije jezika, odnosno ono što se naziva funkcionalnim stilom. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je najopravdanije i najsvrhovitije razlikovati pet funkcionalnih stilova: književnoumjetnički, publicistički, znanstveni, administrativni i razgovorni.

O međustilovima se govori u slučaju jezičnih izraza koji se nalaze na graničnom području između funkcionalnih stilova (epistolarni, reklamni, oratorski, memoarski, scenaristički...).

Sljedeću stratifikacijsku razinu čine funkcionalne podvrste. Ovim terminom Tošović označava pojedine cjeline funkcionalnih stilova, tj. podstilove. Tako se unutar književnoumjetničkoga stila mogu razlikovati prozni, pjesnički i dramski podstil.

Najnižu stratifikacijsku razinu čine žanrovi (npr. unutar epskoga podstila možemo razlikovati priču, novelu, pripovijest, roman...).

Autor podstilove i žanrove ne razvrstava sustavno, već ih navodi samo primjerice (tako u publicističkom stilu razlikuje novinarski i uskopublicistički; u znanstvenom strogo znanstveni, udžbenički i znanstveno-popularni; u administrativnom zakonodavno-pravni, društveno-politički, diplomatski, poslovni i personalni).

Prvo poglavlje završava zaključkom da u funkcionalnoj stilistici postoje dva puta: zasebno proučavanje pojedinih funkcionalnih stilova i proučavanje njihovih suodnosa. Tošović oba pristupa smatra korisnima i potrebnima.

Drugo poglavlje *Stil kao informacija*, prema autorovim riječima, nastalo je iz želje da se razmotri izrazito neproučeno pitanje koje se zaobilazi i u najrazvijenijim stilističkim školama (češka, slovačka, ruska), a to je odnos stil – informacija, koji dolazi iz trokuta stilistika – teorija informacije – kibernetika. Upravo razmatranje te problematike novina je i osobita vrijednost ove knjige.

U odjeljku *Informacijska raznorodnost* autor utvrđuje da poruke prenesene funkcionalnim stilovima nose dvojaku obavijest: semantičku i formalnojezičnu. Formalnojezična obavijest dijeli se na autoinformaciju (informaciju forme o samoj formi), pragmatičku obavijest (informaciju forme o sudionicima u govornom činu) i komunikacijsku informaciju (informaciju forme o ukupnom informacijskom procesu).

Funkcionalnim stilovima s gledišta semiotike detaljnije se bavi odlomak *Kodne kombinacije*. Naime, raznorodnost informacija što ih prenose funkcionalni stilovi zahtijeva i raznorodnost prijenosnog mehanizma koja se očituje kao primjena jednostavnih i složenih kombinacija kodova u kojima se prepleću tri vrste kodova: prirodnojezični, umjetni i neverbalni kod. Ako je stil sastavljen isključivo od jednoga koda, imamo jednostavan semiotički sustav. U ostalim slučajevima imamo složeni semiotički sustav. Sam informacijski proces može biti monolateralan

ili bilateralan, difuzan ili fokalni, simetričan ili asimetričan.

Autor pokazuje kakvo obilje informacija može biti sakriveno u pojedinom funkcionalnom stilu (semantička, formalna, pragmatička, normativna, implicitna, hermetička, nesvjesna, socijalna, geografska, estetska, stilistička, emocionalna, personalna...) te koje su specifične za pojedine funkcionalne stilove (semantička za književnoumjetnički, emocionalna za razgovorni).

Ako je stil informacija, onda je stil i određena količina informacije – misao je vodilja odlomka *Kvantitet*. Autor tvrdi kako funkcionalni stilovi sadržavaju onoliko količinu informacije koliko dozvoljava kapacitet fizičkoga kanala koji je za svaki funkcionalni stil različit. Važno je ustanoviti nosivost prijenosnog mehanizma svakog funkcionalnoga stila da bi se to transmisijsko sredstvo maksimalno iskoristilo, maksimalno opteretilo i maksimalno povećalo. Temeljnim obavijestoteorijskim pitanjem u funkcionalnoj stilistici Tošović smatra odnos zalihosti (redundancije) i gospodarstvenosti (ekonomije). Naime, smatra da nastajanje funkcionalnih stilova na određeni način predstavlja vaganje i usklađivanje dvaju mjera – mjere rasipništva i mjere štednje.

Poglavlja o pojedinim funkcionalnim stilovima produbljuju, proširuju i, najvažnije, potkrepljuju konkretnim primjerima opće informacije o njima iznijete u prvima dvama poglavljima.

Spomenuli smo samo neke od tema kojima se bavi knjiga. Upravo njihovim izdvajanjem ne želi se reći da su ostale manje važne – jednostavno su nam se spomenuti aspekti knjige učinili zanimljivijima.

Knjiga Branka Tošovića zanimljiva je jer s jedne strane prezentira rezultate autorovih istraživanja, a ujedno se može čitati i kao uvod u funkcionalnu stilistiku. Vrijednost je knjige i u tome što se čitatelju podastire i niz mišljenja različitih, ponekad i posve suprotnih, od autora. U svakom slučaju možemo se nadati da će ova knjiga i u našoj sredini, relativno neupućenoj u ovu tematiku, potaknuti interes za funkcionalnu stilistiku i rezultirati novim radovima.

Barbara Štebih